

TH

12039

OVERLEVERING EN KRITIEK.

REDE,

GEHOUDEN BIJ HET OVERDRAGEN VAN HET RECTORAAT DER
VRIJE UNIVERSITEIT,

DEN 20sten OCTOBER 1886,

DOOR

J. W O L T J E R,

Phil. theor. et litter. hum. doctor.

B697 bis

TH

OVERLEVERING EN KRITIEK.

OVE

GEH

Met eene I

OVERLEVERING EN KRITIEK.

R E D E,

GEHOUDEN BIJ HET OVERDRAGEN VAN HET RECTORAAT DER
VRIJE UNIVERSITEIT,

DEN 20sten OCTOBER 1886,

DOOR

J. W O L T J E R,

Phil. theor. et litter. hum. doctor.

Met eene Bijlage betreffende de Verisimilia van A. PIERSON en S. A. NABER.

AMSTERDAM,

J. A. WORMSER.

1886.

HOOGACHTBARE HEEREN, DIRECTEUREN ONZER VEREENIGING;
GROOTACHTBARE HEEREN, CURATOREN DEZER UNIVERSITEIT;
HOOGGELEERDE HEEREN, PROFESSOREN IN DE ONDER-
SCHEIDENE FACULTEITEN;
ZEERGELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE
WETENSCHAPPEN;
WELEERWAARDE HEEREN, BEDIENAREN DES GODDELIJKEN
WOORDS;
WELEDELE HEEREN STUDENTEN;
EN VOORTS GIJ ALLEN, VAN WAT NAAM OF RANG OOK, DIE
HERWAARTS OPGEKOMEN ZIJT OM DEZE PLECHTIGHEID MET
UWE TEGENWOORDIGHEID TE VEREEREN;

Zeer geachte en zeer gewenschte toehoorders!

Het begrip van wetenschap heeft als alle begrippen zijne eigene geschiedenis; het heeft naast den algemeenen zin een bijzondere beteekenis gekregen; van een eigenschap van het subject is het geworden een object buiten hem; het is van het geheel overgebracht op de deelen; het is eensdeels verzwakt en aan den anderen kant verscherpt en wordt daardoor thans in zoo velerlei zin gebezigd, dat er gevaar dreigt te ontstaan voor het logische gebruik van den term; alleen de grondbeteekenis van zekerheid voor het bewustzijn uit ervaring en rede geput schijnt nog algemeen erkend te worden, ofschoon het verschillend oordeel over wat zeker en wat onzeker moet worden genoemd, ook die algemeene erkenning weder oplost. Men verliest te veel uit het oog, dat iedere wetenschap haar eigen gebied en voor dat eigene gebied eene eigenaardige zekerheid bezit. Er zijn reeds geleerden, die wetenschap alleen in den zin van exacte, dat

is empirische kennis wenschen gebruikt te zien, die onder dezen naam alleen de natuurwetenschappen willen verstaan.

Tegenover hen staan er anderen, die, wel verre van deze beperking te aanvaarden, haar juist in strijd achten met het begrip van wetenschap, die wat door empirie alleen in 't bewustzijn gekomen is slechts met den naam van kennis willen bestempelen of hoogstens voor een lagere wetenschap willen laten gelden en alleen hunne begrips- of ideëele wetenschappen dien eere naam waardig keuren.

En zeker, wilden de natuurwetenschappen niets anders zijn dan eene beschrijving van wat is en geschiedt in de natuur, eene reproductie van de werkingen van kracht en stof in de camera obscura van ons zinnelijk organisme, dan zouden zij op den naam van wetenschap geen aanspraak kunnen maken; doch met bewustheid kunnen zij dat niet willen: ze zouden zich zelven vernietigen; kracht en stof, natuur en atoom, scheiding en verbinding enz. worden alleen gekend, geweten, als begrippen en alles wat de natuurvorschuer doet is niets anders ten slotte dan een opereeren met deze begrippen.

Toch heeft de natuurwetenschap het volle recht om van het bestaan eener reëele, objectieve wereld, van dingen op zich zelf beschouwd, uit te gaan, ja zij moet dat doen, zij moet haar object als waar en waarachtig beschouwen; de kring door de dingen, de stoffelijke voorwerpen, geformeerd is het gebied, het domein, waar zij op heerscht, zonder hetwelk zij niet bestaat. In hare methode is zij aan het geloof in het bestaan en de waarheid dezer wereld gebonden.

Evenzoo hebben de geesteswetenschappen een eigen kring van objecten, van wier werkelijk bestaan zij moeten uitgaan als van eene onmiddellijke zekerheid. Twijfel aan de waarheid en zekerheid van dat bestaan, als oorsprong der waarneming en waarborg van de mogelijkheid van het weten, zou op de methode ook dezer wetenschappen eenen storenden en verderfelijken invloed hebben; een rechtstreeksch en onmiddellijk bewijs kan niet gegeven en mag niet geëischt worden; alleen overeenstemming en samenhang der waargenomen verschijnselen kan voor het denken bevestigen wat in den grond onmiddellijke zekerheid is voor het bewustzijn.

Naast deze beide groepen van wetenschappen en tevens ten nauwste met haar verbonden, staan de historische, wier object niet is de

wereld, de dingen, de feiten, de begrippen, die geweest zijn, althans niet rechtstreeks; want zoo kent alleen Hij ze, die is, en die was en zijn zal; maar het verledene zooals het voortbestaat door de symbola, de teekenen, waarin het zich heeft afgebeeld, de monumenten en werken der kunst en nijverheid, doch bovenal de taal, of, wilt Ge in één woord, de overlevering in den ruimsten zin. Die overlevering is het object der historische wetenschappen; uit de symbolen, waaruit zij bestaat, vormt zich de historie hermeneutisch het beeld van het verleden; zij vormen de brug van hetgeen geweest is tot hetgeen is. De overlevering is dus voor de historische wetenschappen, wat de verschijnselen in de natuur voor de natuurwetenschappen, de verschijnselen van den geest voor de geesteswetenschappen zijn en zoo heeft ook de historie van de waarheid dezer overlevering in 't algemeen, hoe weinig onmiddellijk zij ook moge zijn, uit te gaan. Zij leeft uit de zekerheid, dat het woord is een vast teeken voor het feit en dat het als zoodanig gebruikt is door wie de overlevering voortbracht; die onderstelling vormt den grond harer methode, daardoor alleen wordt de overlevering eene bron van wetenschap, van zekerheid voor ons bewustzijn.

De zekerheid, wat haar object betreft, is echter voor de wetenschap wel in beginsel, maar niet voor elk verschijnsel absoluut geldig. Er zijn verschijnselen in de natuur, verschijnselen van het geestesleven, overleveringen ook, die wel den schijn hebben van, maar niet inderdaad als symbolen teekenen zijn eener werkelijkheid. Vandaar dat somtijds toetsing, oordeelend scheiden, kritiek noodig kan wezen. Deze kritiek geldt echter nooit den algemeenen regel, maar bijzondere gevallen, waar twijfel aan de geldigheid van den algemeenen regel door bijzondere kenmerken gewettigd en een nader onderzoek noodzakelijk gemaakt wordt. Deze kritiek is eene andere in de natuurwetenschappen, eene andere in de philosophie, eene andere op historisch terrein; zij verschilt in aard naarmate het object en de methode der wetenschap eene andere is. Altijd echter is zij slechts formeel; bevestigend of ontkennend, maar nooit scheppend.

Bij de werkzaamheid der kritiek doet zich een eigenaardig gevaar op. Zij is van nature de rechter, die na aanklacht onderzoekt en vonnis velt; maar heerschzuchtig als ze is, breidt ze gaarne haar gebied uit buiten hare grenzen en daagt allen, schuldigen en onschuldigen,

aangeklaagden en niet aangeklaagden, voor haren rechterstoel. Daarenboven, wyl voor de uitvoering van haar taak scheiden en analyseeren noodig is, is ze aan het gevaar blootgesteld om aan hare werkzaamheid zich hartstochtelijk over te geven, in haar analyseeren de maat te overschrijden, waardoor zij in plaats van heilzaam verwoestend wordt. De deelbaarheid en dus ook de analyse heeft in zichzelf geene grenzen. Het is daarom telkens en telkens weer noodig de kritiek onder de tucht te houden, haar aan haar beperkt recht van bestaan te herinneren, hare verhouding ten opzichte der wetenschap juist af te bakenen.

Dit te doen met het oog op de bijzondere wetenschap, aan welke ik het grootste deel mijner krachten wijd, zietdaar M. H. het doel, dat ik mij in deze ure heb voorgesteld te bereiken. Verleent mij daarom uwe welwillende aandacht, waar ik U enkele opmerkingen ter overweging aanbied over overlevering en kritiek en meer speciaal over philologische overlevering en philologische kritiek.

Vóór ik echter tot de bespreking van het onderwerp zelf overga, zij het mij vergund met een enkel woord zoo duidelijk als het mij mogelijk is te omschrijven, wat ik onder philologische kritiek versta, ten einde zoo alle misverstand te voorkomen. De philologie is eene historische wetenschap en heeft dus tot voorwerp de overlevering. We moeten hier echter dadelijk scherp onderscheiden, want het woord overlevering wordt in meer dan éenen zin gebruikt. Het wordt namelijk in een ruimeren en meer gewonen zin genomen, zoodat het alles omvat, wat op de eene of andere wijze als uiting van den menschelijken geest tot ons gekomen is uit vroeger tijdperk, het overgeleverde zelf dus; maar ook in eenen engeren zin, waarin het den overgang van het overgeleverde uit vroegeren tijd in den onzen, de handeling dus en de wijze van het overleveren te kennen geeft.

Zoo is, wanneer ik door een voorbeeld het onderscheid verduidelijken mag, wat Livius heeft geschreven van de geschiedenis van Rome overlevering, maar ook de overgang van het geschiedkundig werk door Livius geschreven, de bijna twintig eeuwen door, die sinds verliepen, is overlevering. De hermeneutiek nu heeft met de overlevering in den eerstgenoemden zin te rekenen, zij moet het overgeleverde verklaren; de philologische kritiek echter heeft vooral

de overlevering in laatstgenoemden zin tot haar voorwerp; zij heeft te onderzoeken of en in hoeverre deze getrouw is geweest; zij tracht den invloed, dien de eeuwen op den eersten vorm van het overgeleverde hebben uitgeoefend, op te sporen en daarna te elimineeren, zoodat de oorspronkelijke vorm van het overgeleverde teruggevonden wordt. De philologische kritiek beoordeelt dus niet den inhoud van de overlevering, het werk zelf van den auteur, dat is de taak van den geschiedvorschcr, den taalkundige, den aestheticus, den wijsgeer, den theoloog, kortom van hem, die zich bezig houdt met de studie van het vak, waartoe het overgeleverde behoort. Ik bedoel natuurlijk niet, dat de philoloog zich met deze beoordeeling in 't geheel niet heeft bezig te houden, maar dit, dat zij voor hem bijzaak, niet hoofdzaak, middel, niet doel, is. Om tot het concrete geval terug te keeren: de philologische kritiek heeft hare taak verricht, wanneer zij Livius' werk tot den oorspronkelijken, door den auteur gegeven vorm heeft terug gebracht; of hij de waarheid heeft willen en kunnen mededeelen, dat te beoordeelen is het werk van de historische kritiek; voor den philoloog is die vraag van secundair belang. Zijn ideaal is het zoo volmaakt mogelijk de tolk te zijn van zijnen auteur, niet diens beoordeelaar; hij stelt zich niet boven dezen, maar tracht geheel diens plaats in te nemen. En ofschoon het nu in de praktijk zeer moeilijk gaat de aangeduide onderscheiding steeds in het oog te houden en zuiver door te voeren, wat trouwens van elke begrenzing der wetenschappen onderling en harer deelen gezegd kan worden, toch is het om eene verwarring van beginselen, die in de philologische kritiek reeds veel kwaad heeft gedaan, te voorkomen, steeds noodig zich harer helder bewust te zijn. 1)

1) Minder noodig is eene onderscheiding in de philologische kritiek van eene zogenaaemde lagere of tekstkritiek en eene hoogere of de kritiek van het echte en het onechte. Deze onderscheiding lijdt aan onduidelijkheid. Terecht wordt zij dan ook weinig meer gebruikt. Meent men, dat de hoogere kritiek het echte van het onechte heeft te scheiden (v. Urlichs, *Handb. der kl. Alterth.* I, pag. 7; Blass, *ibid.* pag. 146. Bernhardy, *Grundlinien zur Encyclopaedie*, Halle 1832, verstaat zelfs onder de hoogere kritiek de kritiek „durch innere Beweisgründe”, pag. 123): ook de lagere kritiek scheidt het echte van het onechte; of heeft de hoogere de echtheid van het geheel te beoordeelen, dit oordeel kan van een enkel woord in den tekst afhangen, wanneer namelijk de schrijver zijn eigen naam noemt. In de meeste gevallen is de titel van een werk tegelijk met den tekst overgeleverd en komt dus de hoogere kritiek weer neer op de beoordeeling

Na alzoo het begrip der philologische kritiek te hebben omschreven, ga ik over tot de bespreking van het eerste punt, dat ik aan uwe welwillende aandacht wilde onderwerpen: grondslag der kritiek is de betrouwbaarheid der overlevering.

Zooals voor den geneesheer de kennis van de inrichtingen van het gezonde menschelijke lichaam, door anatomie verkregen, den grondslag uitmaakt voor zijne herstellende en heelende kunst, zoo is ook voor den philoloog-criticus de kennis der wijze van overlevering de basis zijner operatiën. Gaat men nu af op den indruk dien de kritiek, zoowel in de theorie als in de praktijk, maar al te dikwijls maakt, dan komt men tot het besluit, dat er wel geen slechter en onbruikbaarder middel tot instandhouding en voortplanting der geestesproducten kan bestaan, dan het middel, dat duizende jaren lang door de geslachten der menschen is toegepast: de schriftelijke overlevering. Al onze handschriften wemelen van fouten, interpolaties en vervalschingen; eene massa zijn onecht en ondergeschoven; de afschrijvers waren achtelooze sufferds, onbeschrijfelijk dom, of geslepen bedriegers; deze en dergelijke uitspraken ontmoet men telkens in verschillende variatiën 1). Veel in deze uitdrukkingen moet zeker als rhetorische hyperbole opgevat en aan de prikkelbaarheid der philologen worden toegeschreven, maar helaas ook in de praktijk gaan velen van dezelfde beschouwing uit, zoodat de diepst ingrijpende veranderingen hun geoorloofd schijnen en ook de veelvoudigste

van een enkel woord, dat is de lagere kritiek. Buitendien past de onderscheiding slecht voor de interpolaties; men subsumeert ze onder de hoogere kritiek (v. Urlichs l.l.), met evenveel of meer recht kunnen zij tot het gebied der lagere kritiek gerekend worden. Ik heb daarom deze verdeeling niet gevolgd, en evenmin die van Boeckh en anderen, die mij te ver af in bijzonderheden, buiten het kader mijner algemeene beschouwing liggende, zouden voeren.

1) Pierson en Naber, *Verisimilia*. Amstelodami 1886. pag. 265: „Veterum incuria plane incredibilis fuit.” Cobet, *Variae Lectiones* pag. XXIII: „Nullus enim superest liber Ms. quantumvis antiquus et integer, qui non sit passim et vitiosis scripturis commaculatus et lacunis hians et alienis additamentis interpolatus: optimus ille est qui minimis urgetur.” Pag. XXIV: „Sunt igitur, inquam, plerique omnes Codices Mss. Graeci nulli rei utiles et contemnendi.” Pag. XXXI: „Nihil est his hominibus futilius” (correctoribus scil.). Pag. XXXII: (Codices nobilissimi) omnes quum mendis erroribusque scateant, hient lacunis, et futilibus sciolorum additamentis interpolati sint, quales tandem reliquos esse censeamus?

autoriteit der overlevering de echtheid van een geschrift niet boven hunnen twijfel verheft.

Zullen we daar nu tegenover stellen eene overlevering geheel ongeschonden en vrij van alle fouten en dwalingen? Om de waarheid te zeggen M. H., ik geloof niet dat er iemand bestaat, onder hen met wie een philoloog disputeert, die zulk eene absoluut zuivere overlevering aanneemt; hij zal wel het product van de scheppende fantasie van een criticus zijn. 1) De philologische kritiek behoeft haar recht van bestaan niet te bepleiten; slechts daarvoor heeft ze te waken, dat ze niet zelf, door meer te willen dan zij kan, door te heerschen buiten haar eigen gebied, in opgeblazenheid vervalle, zich van haar rechtmatigen invloed beroove. Ze moet bescheiden leeren zijn en niet de rol van schrijver willen vervullen, terwijl ze slechts corrector is, ze mag alleen de fouten verbeteren, die de zetter gemaakt heeft.

We gaan dus om de overlevering te leeren kennen niet af op den indruk, dien de critici, uit overdreven ijver voor hunne taak, op ons willen maken, maar wij vragen in de eerste plaats naar de mate van betrouwbaarheid der overlevering in het algemeen; want wel zal het antwoord op deze vraag niet beslissen voor ieder overgeleverd werk in het bijzonder, maar het maakt toch natuurlijk een groot verschil of ik mij in een gezelschap van eerlijke lieden bevind en daar eene mededeeling hoor, of in een gezelschap van bedriegers; of ik moet beginnen met mijn vertrouwen te schenken of wel altijd eerst moet wantrouwen. Wanneer nu de vraag aldus gesteld wordt, dan beweert ik, dat uit den aard en het doel der overlevering, uit de wijze, waarop zij plaats vond en uit het overgeleverde zelf met genoegzame zekerheid blijkt, dat de overlevering in het algemeen zeer betrouwbaar is, zooals ik in 't kort ga aantonen.

Het is daarbij mijn doel niet U te bewijzen, dat de overlevering betrouwbaar is; immers op die onderstelling is de philologie gebouwd, daarvan gaat zij uit als van zelf sprekende. Ik wil alleen.

1) Cobet l.l. pag. XXIII: „Operam dedi ut omnibus modis eorum refutarem ineptam opinionem et fere superstitionem, qui vetustissimos libros, membranas veterrimas, venerandas antiquissimae aetatis reliquias, inepti credunt aut integerrimos esse et emendatissimos, aut adeo omni vitio et errore vacuos.”

enkele punten in 't licht stellen om voor het discursieve denken aanschouwelijk te maken, wat het intuitieve als van zelf sprekende opvat.

Dat dus de overlevering in het algemeen zeer betrouwbaar is blijkt :

1°. Uit den aard en het doel der overlevering. De schriftelijke overlevering diende om het gesprokene woord duurzaam te maken, om aan de gedachten eene vaste en betrouwbare uitdrukking te geven; vandaar geschreven wetten, geschreven recht, er is geschreven en dergelijke spreekwijzen bij de oude volken, die alle de vastheid en betrouwbaarheid van het geschrevene aanduiden. De ouden zelf beschouwden dan ook wel degelijk de schriftelijke overlevering als betrouwbaar en hoe zouden ze anders hebben kunnen doen? Wanneer aan haar vertrouwen moest worden ontzegd, dan ware eene beschaafde maatschappij onmogelijk geweest, dan had van wetenschap geen sprake kunnen wezen, dan ware de wereldgeschiedenis eerst in de 15de eeuw na Chr. begonnen. Hoe zouden geschiedschrijvers hunne oude bronnen, juristen de oude wetten, grammatici oude dichters en prozaschrijvers hebben kunnen gebruiken voor hun doel, wanneer de schriftelijke overlevering niet als betrouwbaar ware beschouwd en betrouwbaar niet alleen wat de beschreven zaken, maar ook wat de afzonderlijke woorden en hunne rangschikking betreft? Stelt U de werkzaamheid van eenen Aristoteles, een Varro, een Plinius voor, zoo ge kunt, ontbloot van de hulpmiddelen eener betrouwbare traditie! Trouwens het doel zelf, waarmede men afschriften vervaardigde, bracht betrouwbaarheid mede: dat doel immers bestond alleen hierin, dat men in de plaats van één handschrift er meerdere gelijke wilde hebben en dat alweer niet, opdat ze in latere eeuwen als getuigden zouden dienen, zoo dat men eene bepaalde strekking voor oogen had, dit of dat wilde bewerken, in dezen of genen zin eenen indruk wilde veroorzaken, maar eenvoudig opdat ze door tijdgenooten, door menschen van ongeveer dezelfde geestesontwikkeling zouden worden gelezen 1). Wat dit punt betreft is er geen onder-

1) Madvig, *Advers. critic.* vol. I pag. 11: „obliviscuntur philologi (homines, librarios) illos codices descripsisse, quibus ipsi et alii eiusdem temporis et fere scientiae homines in legendo uterentur, nobis codices testium loco esse, quibus utamur in contextus scriptorum ad nostrum usum constituendo.”

scheid tusschen de tijden voor en de eeuwen na de boekdrukkunst; het doel was hetzelfde, het vermenigvuldigen van één en hetzelfde exemplaar en dat zoo getrouw mogelijk; alleen de middelen verschilden en ook ten dezen opzichte, wat dus

2°. de wijze, waarop de schriftelijke overlevering tot stand kwam, aangaat, is hare betrouwbaarheid niet gering. 't Zij mij vergund een paar punten slechts voor uwe aandacht te brengen.

Uitzondering was het in de oudheid, dat iemand een boek, dat hij wenschte te bezitten, zelf afschreef van een ander exemplaar; regel was, dat de lezer zich een boek kocht bij den boekhandelaar 1). De schrijver namelijk gaf zijn handschrift evenals wij aan den uitgever en deze liet door geoefende schrijvers de afschriften verwaardigen, die, wanneer de geheele oplage gereed was, één voor één werden gecorrigeerd en dan eerst de wereld ingingen 2). Hoe groot nu het vertrouwen was, dat de schrijver zelf in de afschriften stelde, blijkt wel het best hieruit, dat de copie of, om den ouden term te gebruiken, het autographon, gewoonlijk in de prullemand ging, terwijl de schrijver zelf een afschrift als hand-exemplaar gebruikte 3). Het belang, dat wij in onze gedachten plegen te hechten aan het eigenhandig schrift van een ouden auteur, is dan ook geheel ongemotiveerd en wordt slechts veroorzaakt door de algemeene, maar verkeerde, meening over de onbetrouwbaarheid der schriftelijke traditie. Doch niet alleen voor de eerste uitgave, ook voor de volgende werd zorg gedragen en evenzeer voor de hernieuwde uitgave van oude werken. Geleerden en vrienden der litteratuur deden niet minder moeite om correcte exemplaren te verwerven, dan wij bijv. om eene goede oorspronkelijke uitgave van Vondel of Bilderdijk; dit blijkt ons uit vele plaatsen in Cicero's brieven 4). Men zorgde, dat er goede exemplaren bleven bestaan, die als norma konden dienen voor nieuwe afschriften, of waarnaar bestaande konden worden gecorrigeerd. Zoo vinden wij nog onder een werk van Cassiodorus deze woorden: *codex archetypus, ad cuius*

1) Birt, *das antike Buchwesen* Berlin Hertz 1882, pag. 346 en 433: Wattenbach, *das Schriftwesen im Mittelalter* 2te Aufl. Leipzig Hirzel 1875, pag. 448 vlg.

2) Birt pag. 355.

3) Birt. pag. 349.

4) Wattenbach, pag. 265.

exemplaria sunt reliqui corrigendi" 1). Gewoonlijk vergeleek men de handschriften der openbare bibliotheken, om in omloop zijnde minder goede exemplaren te verbeteren 2). Zoo werden er ook wat wij zouden noemen kritische uitgaven bezorgd en voor de zuiverheid der opeenvolgende generaties van codices de noodige zorg gedragen.

Hoevele generaties er gesteld moeten worden tusschen de codices, die wij bezitten, en de autographa, hoeveel schakels er zijn in de keten tusschen ons en den auteur, is natuurlijk niet te bepalen, noch in het algemeen, noch in het bijzonder, maar stellig was het getal naar evenredigheid minder dan van gedrukte werken. De oudste exemplaren waren op papyrus geschreven en deze konden gemakkelijk honderd jaar goed blijven, in bijzondere omstandigheden wel twee honderd jaren 3). Het perkament, dat voor het gebruik voor boeken eerst in de 4de en 5de eeuw meer algemeen werd, ofschoon men het voor den bijbel om zijne duurzaamheid en goedkoopte reeds veel vroeger gebruikte, was natuurlijk oneindig veel duurzamer, zoodat het getal van generaties sedert dien tijd om deze reden en ook om het veel minder veelvuldig gebruik zeer veel kleiner is.

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat het bepaalde boekformaat, de bepaalde grootte van een regel en het tellen van het aantal regels dat gewoonlijk geschiedde (want zoowel in de oudheid als in de middeleeuwen werden de afschrijvers naar het getal regels, dat zij geschreven hadden betaald), in hooge mate de nauwkeurigheid bij het afschrijven moest bevorderen 4). Wat dus de wijze van overlevering betreft, ook deze pleit in 't algemeen sterk voor hare betrouwbaarheid.

3^e In de derde plaats wilde ik u wijzen op de overgeleverde geschriften zelve, om de betrouwbaarheid der overlevering aan te toonen. Men kan namelijk den gang der overlevering somtijds gedurende eenige eeuwen nagaan, door eene reeks van handschriften, die alle uit dezelfde bron gevloeid zijn of ook uit verschillende bronnen en vindt dan, dat de wezenlijke veranderingen, en daarmede bedoel ik hier andere woorden of andere buigingsvormen, zeer weinig in aantal zijn, zeker niet meer dan op de 6 regels één woord, terwijl

1) Wattenbach, pag. 266.

2) Bernhardt Grundlinien zur Encyclopaedie der Philologie. Halle 1832, pag. III.

3) Plin. Hist. Nat. XIII, 82.

4) Zie over dit alles Birt, over de Stichometrie bepaaldelijk pag. 206 en vlg.

leek men de
zijnde min-
ook wat wij
uiverheid der
edragen.

codices, die
in de keten
len, noch in
et getal naar
adste exem-
gemakkelijk
en wel twee
voor boeken
on men het
e reeds veel
zoodat het
ook om het

naat, de be-
regels dat
middeleeu-
geschreven
afschrijven
ing betreft,
rheid.

ergeleverde
ing aan te
omtjids ge-
dschriften,
rschillende
daarmede
meer weinig
ord, terwijl

dan nog in 9 van de 10 gevallen ook zonder streng onderzoek het volstrekt niet aan twijfel onderhevig kan zijn, wat de ware lezing is. Natuurlijk is er een groot verschil tusschen de handschriften van denzelfden schrijver zoowel als tusschen de handschriften van verschillende schrijvers 1), Maar in 't algemeen is de overlevering zóó betrouwbaar, dat zelfs in spellingquaesties aan de handschriften gezag kan worden toegekend 2).

Voor geheel onafhankelijk van onze handschriften moet men in den regel de citaten houden, die oude grammatici, lexicographen of ook oudere schrijvers uit de werken hunner voorgangers mededeelen. Welnu ook deze citaten, voor zooverre ze werkelijk als zoodanige willen gelden en niet bloot herinneringen, uit het geheugen medegedeeld, zijn, ook deze citaten stemmen gewoonlijk volkomen met de overlevering der handschriften overeen en geven daardoor een nieuw bewijs van de betrouwbaarheid dezer laatste. Van een dichter bijv. als Catullus, wiens tot ons gekomen gedichten gering in omvang zijn, vinden we bij verschillende grammatici 50 verzen geciteerd en deze komen letterlijk met de overlevering der handschriften overeen.

Doch de meeste waarde hebben in dit opzicht de opschriften. Het ligt in den aard der zaak, dat het slechts zelden kan voorkomen, dat een opschrift bij een schrijver letterlijk medegedeeld wordt en tegelijk uit de schipbreuk der oude wereld behouden tot ons gekomen is. Toch ontbreken ze niet en hoe spaarzaam zij ook zijn, hun getuigenis, omdat het geheel onafhankelijk is, staft de betrouwbaarheid der overlevering, in algemeenenen zin genomen, op evidente wijze.

Ik wil hier niet wijzen op enkele verzen uit Lucretius, Vergilius en Ovidius, die men in Pompei gevonden heeft en die men als citaten bij het vorige argument kan voegen, maar noem U bijv. een stuk van een senatusconsultum in 1600 te Herculaneum opgedolven en dat men bijna woordelijk terugvindt in de Digesta, of eene wetsbepaling, die men bij de scriptores grammatici vindt en die over-

1) De verhoudingen door mij genoemd bedoelen niets anders dan bij benadering eene aanschouwelijke voorstelling te geven van de zaak. Zij zijn het resultaat van „stichproben” in kritische uitgaven van verschillende schrijvers genomen als Plato van Schanz, Caesar van Holder, Horatius van Keller en Holder enz.

2) Vergel. bijv. Martialis edid. Friedländer I, p. 108.

eenstemt met caput 104 van de *lex coloniae Genetivae Iuliae*, waarvan men fragmenten in 1870 heeft opgedolven. 1)

Vatten we nu de punten, die ik daar in 't kort heb opgegeven, samen, dan is, dunkt mij, het resultaat onbetwistbaar, dat de schriftelijke overlevering van de werken der oudheid in 't algemeen genomen zene zóó groote mate van betrouwbaarheid bezit, dat ze veilig tot grondslag van wetenschappelijk onderzoek kan dienen, daar ze in zeer geringe mate afwijkt van de autographa der auteurs.

Ik zeg in het algemeen genomen, en bedoel daarmede niet zoozeer de uitzonderingen nu daargelaten, als wel de overlevering zooals die resulteert uit de verschillende handschriften derzelfde schrijvers, de overlevering, zooals die *omnium consensu* als overlevering kan worden geconstateerd.

Ik heb dit punt der betrouwbaarheid voorop gezet in mijn betoog, omdat men gewoonlijk alleen van de fouten in de overlevering spreekt, allerlei soorten van fouten opsomt, ze breed uitmeet en daardoor den schijn verwekt, dat het met onze kennis der geschriften uit de oudheid zeer treurig gesteld is, daar we maar al te zeer de dupe zijn van de willekeur en de kwade trouw der afschrijvers. Immers het gaat in dezen met de jonge en ook wel met oudere philologen als met de medici. Wanneer de aanstaande medicus de ziekten, waaraan de mensch onderworpen is, alle hoort opsommen, en in 't breede beschrijven naar haren oorsprong, hare symptomen en haar beloop,

1) Zie Bruns, *Fontes iur. Rom. antiqui*, pag. 109, 121, 159. Volkomen gelijk zijn de teksten niet. De tafel te Herculaneum gevonden kennen wij slechts in een afschrift:

Tafel te Herculaneum gevonden:

ne quis domum villamve dirueret, qu(o plus) sibi acquireret, neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve, poenaq(ue) in emptorem, qui adversus id. S. C. fecisset constituta esset (haec, ut) qui quid emisset duplum eius quanti emisset in aerarium inferre cogeretur et eius qui vendidisset irrita fieret venditio.

Dig. 18. 1. 52.

ne quis domum villamve dirueret, quo plus sibi acquireretur, neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve, poena in eum, qui adversus senatus consultum fecisset constituta est, ut duplum eius quanti emisset in aerarium inferre cogeretur, in eum vero, qui vendidisset, ut irrita fieret venditio.

De enkele afwijkingen in de lezing komen stellig niet op rekening der afschrijvers, maar op die van Paulus of zijn zegsman.

Zie verder *Corp. Inscr. Lat. IV*, pag. 269 vlg. en ook Overbeck *Pompei* 4te Aufl. pag. 477, 478.

dan verwondert hij zich, dat er nog een enkel gezond mensch op den aardbodem loopt en meent voortdurend de kenteekenen van deze of gene krankheid aan zijn eigen lichaam op te merken. Zoo ook ziet de jonge philoloog zijnen ouden schrijver dikwijls aan als „een hospitaal, een bedlam vol idioten.” Daartegenover moet de zorgvuldigheid en goede trouw der afschrijvers onbepaald worden geroemd, evenzeer als we die eigenschappen prijzen in den zetter, die weinig fouten in zijne proeven maakt, wel wetende dat de copie geheel zonder fouten weer te geven boven het menschelijke gaat.

Gaan we de gebreken onzer handschriften na, dan blijkt het, dat het grootere deel van het bederf aan oorzaken, die ik fysieke zou willen noemen, te wijten is: aan 't verloren gaan van bladen of gedeelten er van, aan verkeerd innaaien, aan vocht en dergelijke, waardoor kleine of grootere gedeelten van den tekst voor goed verloren zijn gegaan. Vervolgens komen de fouten, die door afdwaling van 't oog alleen, of van 't oog in verbinding met het gehoor en door onduidelijk schrift ontstaan zijn, (ook verkeerde correcties en interpolaties) en uit het verzamelen van codices van verschillende schrijvers met of zonder titel in één band. Bij alle deze en dergelijke fouten nu is het van het grootste belang op te merken, dat zij niet uit willekeur ontstaan zijn, dat de fout niet als fout in het bewustzijn van den schrijver was. Immers ware dit het geval, dan zou, wanneer de overlevering niet zich zelf verbeterd had, voor ons aan geen herstel der fouten te denken zijn. De onderstelling, die men zoo dikwijls aantreft, dat men in de overlevering de sporen van het werk van bedriegers, 't zij domme, 't zij geslepene, heeft te zien, strijdt niet alleen tegen de overlevering zelf, maar doodt ook alle philologie, daar zij haar den vasten grond, waarop zij bouwen moet, ontnemt. Kunnen we ook niet absoluut ontkennen, dat er wel eens eenig bedrog heeft plaats gevonden, dit vernietigt niet, maar bekrachtigt veeleer den algemeenen regel, dat we bedrog alleen mogen aannemen, waar volledige en deugdelijke bewijzen gegeven zijn.

Het groote gewicht van dit punt noopt mij er eenige oogenblikken langer uwe aandacht bij te bepalen. Opdat ik echter den schijn vermijde van aan mijne geringe ondervinding eenige waarde te willen toekennen, zal ik de woorden aanhalen van een der grootste philologen van onzen tijd, ik bedoel Madvig, woorden geschreven

na eene ondervinding van veertig jaren. „Tegen de afschrijvers, zegt hij, hebben allen den mond vol van verwijten, en sommigen zóó, dat, wanneer ze eerst met de zwaarste beschuldigingen zijn uitgevaren tegen hunne onwetendheid en botheid en achteloosheid, ze hen tegelijkertijd voorstellen als een listig en sluw slag van lieden, zoo ongeveer vol van alle arglistigheden; maar onder welke omstandigheden zij hun werk verricht hebben, welke gereede, ja, noodzakelijke aanleiding zij hadden om zich te vergissen, welke hinderlagen hen als 't ware omringden, dat wordt door niet velen kalm en bedaard overwogen; en toch, indien zij dat deden, dan zouden ze in de eerste plaats in hun oordeel het eigenlijke karakter der menschen scheiden van den uitslag van hun werk ten opzichte van onze doeleinden. Dit althans moet men vóór alles in het oog houden, dat er voor een bedrog, dat er op uit was om de lezers met opzet te misleiden en in eene verkeerde meening te brengen al ware het ook maar over de geringste kleinigheid, geene enkele verlokking noch ook eenig uitzicht op het behalen van een greintje roem bestond en dat er van zulk een bedrog in de profane schrijvers voor een nauwgezet beoordeelaar schijn noch schaduw aanwezig is” 1). En dit geldt niet alléén van de schrijffouten, maar ook van de interpolaties 2). Niet zóó absoluut, maar toch weinig minder sterk oordeelt een ander beroemd philoloog, die ook zijn geheele lange leven aan de studie der overlevering heeft gewijd, Fr. Blass: „bij al deze interpolaties is bona fides, en niet zoo zeer bedriegelijke sluwheid als domme onnoozelheid; toch kan er ook

1) Madvig, *Adversaria critica*, Hauniae 1871, dl. I, p. 10 „*Librarios increpant omnes nounulli ita, ut, cum ignorantiam et stuporem et negligentiam eorum gravissimis prosciderunt conviciis, eosdem callidos quosdam astutosque homines fingant ac paene fraudulentos; qua condicione opus fecerint, quæ eos errandi opportunitas necessitasque, quæ quasi insidiæ circumsteterint, non ita multi placide et considerate iudicant; quod si facerent, separarent primum iudicando ipsum hominum animum ingeniumque et operæ ad nostrum usum eventum. Id quidem tenendum ante omnia est, fraudis, quæ ad decipiendos deliberato consilio legentes et in falsam opinionem de ulla minima re inducendos spectaret, neque illecebras ullas ac ne tenuissimæ quidem gloriolæ præmium fuisse neque in his, quos profanos appellamus, scriptoribus ullum vestigium prudenter iudicanti apparere.*”

2) Pag. 92: „*Nam ut in prosæ orationis scriptoribus annotationes marginales interdum licenter et temere finguntur, sic in poetarum operibus nimis facile versus singuli complures in suspicionem adducuntur a nescio quibus interpolatoribus et falsariis eo consilio compositi esse, ut veris intersererentur; nam prorsus fraudulentos nobis, non simplices homines rudesque critici quidam fingunt.*”

wel iets mala fide geïnterpoleerd zijn, in maiorem Dei gloriam, of uit sektenstrijd, in de kerk en in de filosofie. Intusschen zullen dusdanige vervalschingen toch wel uiterst zeldzaam zijn, en niet één tienduizendste gedeelte van de geheele som der interpolaties uitmaken." 1) Aangezien nu het getal der interpolaties in een werk in geen geval groot kan zijn ten opzichte van den tekst, wat behalve andere oorzaken in den ouden tijd althans alleen reeds de stichometrie verbood, zoo blijkt het, dat men het met opzet en bedriegelijk geïnterpoleerde vrij wel gelijk niets kan rekenen.

Zoo bleek ons dan, dat de oorsprong der fouten in den regel in onbewuste afdwalingen der afschrijvers te zoeken is. Vergelijken we nu met dit resultaat de oordeelvellingen, die we niet zelden ontmoeten in de geschriften, die over philologische kritiek handelen, dan blijkt het, hoe onbezonnen over een zoo gewichtig punt zelfs door wetenschappelijke mannen geschreven wordt. Ik kies daartoe met opzet plaatsen, die handelen over de overlevering van het Nieuwe Testament, omdat de citaten van Madvig en Blass, die ik U mededeelde, een onderscheid maken tusschen de profane en de gewijde overlevering, en omdat, naar ik meen, deze overlevering, die des N. T., naar dezelfde methode moet worden behandeld, als die der klassieke oudheid, met dit onderscheid alleen, dat hier, zoo mogelijk, met nog grooter nauwkeurigheid en omzichtigheid moet worden geoordeeld.

We zien echter, dat de philologische acribie juist waar het het N. T. betreft nog al eens veronachtzaamd wordt. Zoo zegt bijv. Dr. van de Sande Bakhuyzen in zijne bekroonde verhandeling over de conjecturaal-kritiek toegepast op den tekst van de Schriften des Nieuwen Testaments, waar hij spreekt over de fouten in de handschriften reeds in de 3de eeuw voorkomende: „Gaan wij na hoe deze fouten in de wereld kwamen, dan vinden wij den oorsprong vaak in de willekeur van afschrijvers, die wil l e n s e n w e t e n s verandering aanbrachten, maar ook vaak in vergissingen, die reeds in nog oudere

1) Handb. der kl. Alterthw. I, pag. 232: „Bei allen diesen Interpolationen ist bona fides, und nicht sowohl betrügerische Schlaueit als unfähige Einfalt; doch kann ja etwas auch mala fide interpoliert sein, in maiorem Dei gloriam, oder aus Sektenstreit, in der Kirche und in der Philosophie. Indes möchten derartige Fälschungen doch ausserordentlich selten sein, und nicht $\frac{1}{10000}$ der gesammten Interpolationen ausmachen.”

codices waren ingeslopen 1).” — Ge hoort het, M. H., de allereerste en natuurlijkste oorzaak van alle fouten, de onbewuste vergissingen door afdwaling van oog en oor worden niet eens genoemd; deze afschrijvers schijnen dus zulke fouten niet gemaakt te hebben, maar de fouten die in hunne voorbeelden reeds bestonden nemen zij over en dan maken ze er nieuwe bij door willens en wetens den tekst te veranderen. Bewijs voor dit beweren wordt echter niet geleverd en kan ook niet geleverd worden.

Niet beter maakt het Dr. van Manen: „werden fouten ontdekt, zoo schrijft hij 2), dan haastten afschrijvers en lezers zich, om ze naar hun beste weten, d. w. z. in den regel bij gissing te herstellen... Omstreeks het midden der derde eeuw was het de gouden eeuw der conjecturaal-kritiek. Men kon en mocht haar beoefenen zonder eenige aanmerking te duchten. Velen maakten van deze vrijheid een ruim gebruik, handigen en onhandigen, scherpzinnigen en stompzinnigen, bedachtzamen en voorbarigen onder de afschrijvers en lezers.” Ge merkt het, M. H., beide schrijvers putten uit de zelfde bron. Als wetenschappelijke mannen hadden ze echter een klemmend bewijs voor hunne stelling moeten leveren. Maar bovendien deze stelling, ik mag wel zeggen ondoordacht, daarheen geschreven, vernietigt heel hun betoog over het nut der conjectu-

1) Werken van Teylers godgeleerd genootschap. Nieuwe serie. 9de deel; 2de stuk, pag. 6.

Ter vergelijking laat ik hier volgen eene classificatie der fouten in den codex Vaticanus 1950 van Marcus Antoninus, niet alsof deze codex uit dit oogpunt iets bijzonders had, maar omdat men zelden de fouten van een codex zoo bepaald naar de oorzaken geclasificeerd ziet.

Dr. H. J. Polak schrijft in den Hermes, Band XXI, pag. 336 en 337:

„Ipse, quo codicis natura et condicio clarius appareat, omnia vitia in haec potius capita discriperim:

- a. quae orta sunt e mutata sequiorum pronuntiatione
 - b. falso accommodandi studio
 - c. ex archetypi scriptura unciali ac continua male digesta
 - d. ex rubricis in archetypo aut perverse positis aut deficientibus
 - e. vocabulorum in archetypo iam perturbato ordine
 - f. e variis scribentium erroribus
 - g. e singulorum vocabulorum omissione
 - h. e totorum versuum lacunis ob initii vel finis similitudinem
 - i. e versuum lacunis nulla de causa nisi librarii oscitantia (?) natis.”
- 2) Werken van T. g. g. 9de deel. 1ste stuk, pag. 15.

raal-kritiek. Immers stond de zaak zóó, als deze geleerden haar voorstellen, dan ware het onmogelijk, dat ooit de tijd kon komen, dien Dr. van Manen schijnt te verwachten „dat het der tekstkritiek gelukt zal zijn de betrokken (!) geschriften in hun oorspronkelijken vorm te herstellen 1).” Ik voor mij althans zie niet in welke wapenen de wetenschap kan bezitten in een strijd tegen zoo groote en zoo dikwijls geuite willekeur. Wanneer eene eeuw lang of langer nog lezers en afschrijvers, handigen en onhandigen, scherpzinnigen en stompzinnigen, bedachtzamen en voorbarigen willens en wetens willekeurig allerlei veranderingen in een geschrift hebben aangebracht, hoe zal er dan ooit eene methode kunnen gevonden worden, waarnaar al die willekeurige veranderingen kunnen worden ontdekt, verwijderd en het oorspronkelijke hersteld? Neen, mijneheeren, dat kan niet; uw huis moet instorten, Gij hebt zelf de fondamenten weggegraven.

Ik zou hiermede deze stelling voor voldoende weerlegd kunnen houden, maar toch wil ik aan het algemeene betoog nog een viertal bijzondere opmerkingen toevoegen. In de eerste plaats deze, dat de overlevering van zulk eene willekeur nergens de sporen aantoon, zooals reeds blijkt uit een oppervlakkig onderzoek der verschillende lezingen onzer handschriften, maar beter nog uit de onderzoekingen der nieuwste uitgevers van het N. T., ik bedoel Westcott en Hort. Deze geleerden, die niet minder dan 27 jaren aan hunne kritische uitgave hebben besteed, deelen ons mede 2), dat naar hunne berekening het aantal woorden in het N. T., die voor de tekstkritiek naar de handschriften onzeker kunnen zijn, niet meer dan een zestigste deel van het geheel bedraagt, terwijl het getal der woorden, waarbij dat verschil werkelijk een verschil in substantie is, slechts een duizendste deel van den geheelen tekst uitmaakt.

Dezelfde geleerden geven over de overlevering van het N. T. gedurende de eerste eeuwen deze beschouwing 3), dat er in 't algemeen,

1) l. l. pag. 17.

2) The New Testament in the original Greek. Introduction. Appendix. Cambridge and London 1882. pag. 2.

3) l. l. pag. 7: Transcription of this kind need involve no deliberate preference of sense to language; the intention is still to transcribe language, but, as there is no special concentration of regard upon the language as having an intrinsic sacredness of whatever kind, the instinctive feeling for sense cooperates largely in the result.

en dus ook bij deze afschrijvers, niet eene bijzondere concentratie van den blik op de taal was alsof deze op zichzelf iets heiligs had, zoodat men ook in 't minste niet mocht afwijken; dat daardoor, terwijl men de bedoeling had om de taal zelf over te schrijven, het resultaat toch dikwijls was, dat men wel naar den zin, maar niet naar de letter had overgeschreven. Deze beschouwing nu heeft wel van verre gezien eenige gelijkenis met die van de H.H. v. d. Sande Bakhuyzen en van Manen, maar verschilt toch inderdaad hemelsbreed. Juist het element van willekeur, van willens en wetens veranderen, wordt hier geheel weggelaten. En ook zoo nog moet men de stelling niet op alle, maar op de slechte, achtelooze afschrijvers alleen toepassen.

Mijne derde opmerking is deze, dat boeken, die veel gelezen werden en bekend waren, bij het overschrijven minder verbastering ondergingen dan oude onbekende en weinig gelezene en bovendien lichter naar goede exemplaren werden verbeterd. Het is niemand minder dan Madvig die deze stelling verdedigt 1).

It was predominantly though not exclusively under such conditions as these last, that the transcription of the New Testament was carried on during the earliest centuries, as a comparison of the texts of that period proves beyond doubt.

1) Madvig. *Adversaria critica* pag. 14: „Itaque quamquam in libris multum lectitatis saepe describendo multiplicatur errorum occasio (nam in unoquoque exemplo novi committuntur errores), tamen, quod fere ob oculos describentibus fuerunt exempla non multo antiquiora et ad legendum facilia, non poterat tanta oriri confusio et verborum sententiarumque, ut ita dicam, peremptio, quanta in eo opere, cuius a paucis lecti et fere ignorati antiquum aliquod exemplum, plurium seculorum, ex angulo aliquo protractum scriba reddere conaretur.”

Zoo spreekt een der grootste philologen na veertigjarige studie. Lees nu daartegenover wat v. d. Sande Bakhuyzen schrijft (pag. 74): „(wij houden) ons aan de vrij wat zekerder stelling, dat juist de boeken, die niet als letterkundige voortbrengselen maar als middelen tot stichting werden beschouwd en daarom het menigvuldigst werden afgeschreven, het meest hebben geleden. Holwerda, die ditzelfde onderwerp bespreekt, wijst op den codex Mediceus van Aeschylus; het zij mij vergund er een ander voorbeeld bij te voegen. De tekst der blijspelen van Aristophanes berust hoofdzakelijk op de getuigenis van één handschrift, den bekenden codex Ravennas uit de 11e eeuw. Toch zou het bewijs wel te leveren zijn, dat de tekst van Aristophanes zuiverder bewaard is dan die van het N. T., die in honderden handschriften overgeleverd is.”

Ik zou wel gaarne dat bewijs eens geleverd zien; vooral naar de methode bij dat bewijs te volgen ben ik zeer benieuwd.

Laat ons in afwachting eerst eens de logica in het betoog van Dr. v. d. S. B. opsporen. De stelling is: „de boeken, die het menigvuldigst werden afgeschreven, hebben het meest geleden.” (De woorden: „niet als letterkundige voortbrengselen maar als middelen

En eindelijk, om nu niet te lang bij dit punt stil te staan, wil ik in de vierde plaats nog opmerken, dat het toch de natuurlijkste onderstelling is aan te nemen dat de afschrijvers, wetende dat zij geschriften van hooge waarde copieerden en dat met het doel, opdat hunne afschriften als gelijkkluidende met het origineel zouden worden gelezen, in den regel met opmerkzaamheid zullen gewerkt hebben. Trouwens zij werden tot nauwkeurig afschrijven, door hunne leeraars en opzieners ernstig aangemaand. Zoo besluit de kerkvader Irenaeus, in het einde der tweede eeuw n. Chr. een zijner geschriften met deze woorden: „Ik bezweer U, die dit boek zult overschrijven bij onzen Heere Jezus Christus en bij zijne wederkomst in heerlijkheid, wanneer Hij komt om te oordeelen de levenden en de dooden, dat gij vergelijkt wat gij overgeschreven hebt en het zorgvuldig verbetert naar dit exemplaar, waar gij van afgeschreven hebt, en gij zult dezen eed evenzoo afschrijven en in uw afschrift opnemen” 1).

tot stichting” laat ik met opzet weg, daar zit geen juiste tegenstelling in; letterkundige voortbrengselen als de gedichten van Cats, of Bunyan's Christenreize, of Beet's Stichtelijke uren zijn stichtelijk en worden veel gelezen; Zola's romans zijn letterkundige voortbrengselen, zijn onstichtelijk en worden veel gelezen; de romans van Dickens zijn letterkundige voortbrengselen, zijn noch stichtend, noch ontstichtend en worden veel gelezen, maar niemand, tenzij hij van letterkunde studie maakt, en dat zijn er nooit velen geweest, leest een boek omdat het „een letterkundig voortbrengsel” is.) Deze stelling nu zal bewezen worden door te wijzen op twee codices op welke hoofdzakelijk de tekst van twee schrijvers berust en die dien tekst vrij zuiver hebben overgeleverd. Die logica vat ik niet. Uit die twee voorbeelden volgt niets meer dan dat, ook waar de overlevering uit één of weinige codices bestaat, zij vrij zuiver kan zijn.

De redeneering is echter volkomen juist dat, waar er van een geschrift vele onderling onafhankelijke codices zijn, (en Dr. v. d. S. B. ontkennt immers niet, dat er voor het N. T. vele onafhankelijke codices bestaan?) de overlevering zuiverder is, dan wanneer de meeste van die onafhankelijke codices waren verloren gegaan en er maar één of twee waren overgebleven.

Welk philoloog zou niet gaarne willen dat er naast den Mediceus en den Ravennas nog vele andere onafhankelijke codices bestonden? Zouden niet daardoor de fouten van den Mediceus en den Ravennas met des te meer zekerheid kenbaar worden?

1) Wattenbach o. l. pag. 268: „Ὁρῶμεν οὖν τὸν μεταγραφόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐνδοξοῦ παρονοίας αὐτοῦ, ἧς ἐργεῖται καὶ ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλῃς ὁ μεταγράφων, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντιγραφόν τοῦτο, ὅθεν μεταγράφων, ἐπιμελῶς καὶ τὸν ὅρον τοῦτον ὁμοίως μεταγράφεις, καὶ θύσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ. Euseb. Hist. Eccles V, 20.

Holtzmann Einl. pag. 30: „Seither wurde der Buchstabe des Textes ängstlich bewacht, wie schon Irenaeus und Tertullian den Beweis liefern.

Zoo werd er aangedrongen op nauwkeurig afschrijven. En waar dan de afschrijvers ook tot de ongeleerden en ongeoeffenden behoorden, daar was het gevaar des te geringer om onjuist af te schrijven. Zij die het Woord der prediking van God van de apostelen ontvangen en aangenomen hadden, niet als der menschen woord, maar (gelijk het waarlijk is) als Gods Woord 1) en die uit het boek der openbaring van Johannes de waarschuwing kenden: „want ik betuig aan een iegelijk, die de woorden der profetie dezes boeks hoort; indien iemand tot deze dingen toedoet, God zal over hem toedoen de plagen, die in dit boek geschreven zijn; en indien iemand afdoet van de woorden des boeks dezer profetie, God zal zijn deel afdoen uit het boek des levens”, zij moesten wel trachten nauwkeurig af te schrijven; van hen was te wachten, dat zij zich niet als rechters boven het Woord zouden stellen, maar er onder, en wat zij niet verstonden onveranderd zouden laten. Zoo denkt nu nog de eenvoudige geloovige, die niet behoort tot de wijzen en verstandigen, maar tot de kinderkens, zoo dacht ook de eenvoudige geloovige uit de eerste eeuwen. Neen, niet zij, maar wie het Woord hebben trachten te veranderen, wie bedriegelijk ter meerdere eere Gods, van hun God namelijk, zooals zij zich dien hadden gemaakt in hunne overleggingen, hunne wijsheid in het Woord hebben ingebracht, het waren de ongeloovigen en ketters, die zich aan het Woord hebben gestooten 2), het waren de wijzen en verstandigen, die niet alle gedachte gevangen leidden tot de gehoorzaamheid van Christus 3), maar als rechters zich stelden niet over de overlevering, maar over het overgeleverde, om dat pasklaar te maken naar hunne logica. Over de valsche lezingen, weglatingen en inlasschingen, die zij trachtten in te voeren, klaagden reeds de oude kerkleeraars; en niet minder zijn het in den nieuwen tijd dezulken, die hunne dogmatiek zoo gaarne in de Schrift willen lezen, welke, dikwijls zeker ter goeder trouw, gaan veranderen en snoeien en inlasschen naar hun eigen denkwijze, niet naar het recht der objectieve philologische kritiek 4).

1) I Thess. 2 : 13.

2) I Petrus 2 : 8.

3) Cor. 10 : 5.

4) Zoo bijv. de Socinianen, ook prof. Scholte, zoo als van Manen toegeeft en ook Scholte

Van opzettelijke vervalsching en bedrog als oorzaak der verschillende lezingen in handschriften van hetzelfde werk mag dus de kritiek niet als onderstelling uitgaan; de regel is, dat de afwijkingen en fouten door onbewuste afdwaling van oog en oor zijn ontstaan.

Anders staat het echter met de pseudepigraphen, de geschriften met valsche titels. De titel van een boek toch werd buiten aan de rol aangebracht en de naam van den schrijver kwam zelden, behalve bij historieschrijvers en in brieven, in het werk zelf voor.

En daar nu ieder boek, ook als onderdeel van een geheel werk, een afzonderlijke rol vormde en dus een afzonderlijken titel moest hebben, die, omdat hij er slechts van buiten aangehecht was, licht kon afvallen en zoek raken, is het niet te verwonderen, dat menig boek zonder titel rond dwaalde of later naar gissing een verkeerden titel kreeg. Daarbij komt dan nog, dat, toen later de codexvorm in zwang kwam, niet zelden verschillende boeken in eenen codex verzameld werden en allicht onder een zelfden titel kwamen. Op den duur echter kon dit alleen onzekerheid en valsheid veroorzaken, wanneer toevallig van een werk slechts één codex was overgebleven en uit citaten of dergelijke middelen de ware titel niet meer kon worden opgediept. Bij eenigszins belangrijke werken echter deed dit geval uit den aard der zaak zich slechts weinig voor.

Doch niet alleen op deze wijze, maar ook door opzettelijk bedrog kwamen er pseudepigraphen voor. De oude wereld was in dezen niet beter dan onze tijd. Dezelfde oorzaken hadden dezelfde gevolgen, toen en nu. Nu onze musaea en bibliotheken voor hooge sommen oude codices, incripties en andere oudheden opkopen, komen er Shapira's en andere vervalschers, die van deze gelegenheid trachten te profiteeren om hunne fabriekaten voor goed geld als echte oudheden aan den man te brengen. Niet anders ging het in den tijd der renaissance, niet anders ook in de oudheid. Galenus, de bekende arts uit de tweede eeuw na Chr., die, ofschoon hij een medicus was, toch aan de eischen der philologie recht deed wedervaren, schrijft: „vóór er in Alexandrië en Pergamum koningen opstonden, die er hunne eer in stelden zich boeken te verzamelen, droeg geen geschrift eenen

zelf heeft erkend, pag. 87, zie ook pag. 96 en 97 en Holtzmann Einl, pag. 28, 29. Natuurlijk werden de rechtzinnigen door de ketters van vervalsching beschuldigd; dat omkeeren der rollen is een bekend huismiddeltje.

valschen titel; maar toen zij, die hun een geschrift van den eenen of anderen ouden schrijver aanbrachten, daarvoor loon begonnen te ontvangen, toen eerst voorzag men vele geschriften van valsche titels en bracht hun die." 1) Behalve geldzucht waren er bij vervalschingen of liever bij het onderschuiven van geschriften later ook nog andere motieven in het spel, vooral in de oud-christelijke litteratuur, bij de apokryphen, de bron en moeder van alle ketterij 2); maar altijd is het een bepaald tijdvak en gewoonlijk ook een bepaald soort van litteratuur, waarin deze ondergeschovene schriften ontstaan, zoodat er eene bepaalde oorzaak of zeker motief voor de vervalsching kan worden opgegeven. Gallenus wijst reeds op den tijd der stichting der groote bibliotheken; op gelijke wijze werd koning Juba II onder Augustus misleid, die voor goed geld de geschriften van Pythagoras trachtte te verzamelen en daardoor onwillekeurig bedriegers tot het onderschuiven van geschriften op naam van Pythagoras leidde, 3) en de bedoeling der kerkelijke pseudepigraphen was, in den regel althans, het bedektelijk invoeren van ketterijen. Toch zijn ook deze en dergelijke gevallen van werkelijk bedrog niet in staat het karakter van betrouwbaarheid aan de overlevering te ontnemen, want in de eerste plaats was het bedrog gewoonlijk te plomp om stand te kunnen houden, ten tweeden waren de ouden zelf niet zoo onnoozel, dat zij zich zoo gemakkelijk lieten misleiden; de overlevering zelf getuigt, dat zij dergelijke bedriegerijen herkenden en in 't licht stelden, en buitendien waren zij in de profane litteratuur betrekkelijk zoo zeldzaam, dat, ook waar hun bedrog gelukt ware, toch deze enkele gevallen het karakter der litteratuur in 't algemeen niet konden deren.

1) Gall. ad Hippocr. de nat. hom. I, 42: *πρὶν γὰρ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τε καὶ Περσέσιν γενέσθαι βασιλεῖς ἐπὶ κτήσιν βιβλίων φιλοτιμηθέντας, οὐδέπω ψευδῶς ἐπεγγράφατο οἰγγράμμα λαμβάνειν δ' ἄρξαι μισθὸν τῶν κομιζόντων αὐτοῖς οἰγγράμμα παλαιῶν τινος ἀνδρός, οὕτως ἤδη πολλὰ ψευδῶς ἐπιγράφοντες ἐκόμενον.* Onomacritus kan daar niet tegen ingebracht worden, daar hij niet een eigen werk op naam van Orpheus schreef (Zeller Gesch. der Gr. Philos. I, 49, 1), maar onder de spreken en voorspellingen, die onder den naam van Orpheus in omloop waren, toen hij ze verzamelde ook van zijn eigen maaksel voegde, Herod. VII, 6, vlg. Onomacritus in Pauloy's Realencyclop.

2) *πάσης αἰρέσεως πηγὴ καὶ μητὴρ* vgl. Photii Biblioth. Cod. 114,

3) Ritter, Gesch. der Philos. IV, 523. Zeller die Philosophie der Griechen III, 23 pag. 97, 99 vlgg.

en eenen
onnen te
sche titels
valschin-
ook nog
litteratuur,
2); maar
ald soort
ontstaan,
valsching
stichting
II onder
thagoras
s tot het
eidde, 3)
den regel
ook deze
karakter
nt in de
e kunnen
l, dat zij
getuigt,
elden, en
zoo zeld-
e enkele
en deren.

αὐτὴ τε καὶ
ὁ ψευδὴς
ὁν αὐτοῦ
ἐξομίζον.
n werk op
onder de
waren, toen
nomacritos

Of wordt de nieuwe litteratuur daarom minder betrouwbaar, omdat op Shakespeare's naam eenige stukken terecht zijn gekomen, die niet door hem zijn geschreven, of omdat het „Système de la Nature” naar den titel het werk was van Mirabaud, (die 10 jaren voor de verschijning van het boek overleden was), en uitgegeven in Londen, terwijl het in werkelijkheid geschreven was door von Holbach en uitgegeven in Amsterdam of Leyden; 1) of omdat bij ons een Oera-linda-bok voor eenige jaren een paar niet al te snuggere geleerden in den val deed loopen? Zoo weinig als zulke gevallen in de nieuwere litteratuur afbreuk doen aan de betrouwbaarheid der titels onzer boeken, even weinig vermogen de spaarzame gevallen van bepaald ondergeschoven geschriften, die in de oudheid voorkwamen, ons vertrouwen in de echtheid der oude litteratuur te schokken.

En bovendien er is nog een ander belangrijk punt, waarop men dient te letten.

De stroom des tijds heeft op de traditie niet alleen vernielend, maar ook louterend en reinigend gewerkt; ontzaglijk veel is er verloren gegaan, maar het is niet het slechtste wat behouden gebleven is.

In haar innerlijk wezen was de overlevering gezond; waar het kwaad zich vertoonde, daar reageerde de gezonde natuur en overwon, ook al bleef er misschien een litteken achter. De vervalschers door Galenus genoemd, werden op den voet gevolgd door de critici Zenodotus, Aristophanes van Byzantium, Aristarchus. Vooral in de christelijke kerk werd deze kritiek geoefend, zoodra er sporen van bedrog zich vertoonden. Immers Paulus zelf schrijft reeds: „de groetenis met mijne hand, van Paulus, hetwelk is een teeken in iederen zendbrief; alzoo schrijf ik” (2 Thess. 3 : 17) en de vorming van den kanon bewijst het. Steeds door valt het natuurlijke, immers in den aard en het doel der traditie wortelende, streven op te merken om alleen het echte en dat zoo trouw mogelijk over te leveren. Zelfs de klachten door Cicero, door Gellius, door Galenus en anderen geuit over slechte en onbetrouwbare overlevering bewijzen dit; zij spreken telkens over een deel der handschriften, dat verkeerde lezingen geeft; zij hebben en kennen dus het betere en trachten het kaf van het koren

1) Zie Ueberweg, Gesch. der Philos. III, pag. 146, von Falckenberg Geschichte der neueren Philos., Leipzig 1886, pag. 194.

te scheiden, het verkeerde hindert hen; zij zijn prikkelbaar op dat punt, wat bij Cicero zelfs in de woorden, die hij gebruikt, zich uitspreekt. 1) Niet minder geldt dit van de oude christelijke schrijvers, Irenaeus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Eusebius, Hieronymus en anderen, die herhaaldelijk klagen over de veranderingen en vervalschingen, door sommige afschrijvers en ketters in eenige exemplaren der Heilige Schriften aangebracht. Zij zijn over zulk een handelwijze verontwaardigd en toonen daardoor niet alleen hoezeer het zuiver houden der overlevering hun ter harte ging, maar tevens ook dat zij eene betrouwbare en correcte overlevering kenden. 2) En dat

1) Epist. ad Quint. fr. II, 6, 6. De Latinis vero quo me vertam, nescio, ita mendose et scribuntur et vaneunt, sed tamen quod fieri poterit, non neglegam."

2) Dr. v. d. S. B. en Dr. v. M. trekken uit deze klachten het gevolg, dat reeds in de oudste tijden de handschriften van het N. T. zeer bedorven geweest moeten zijn. Volkomen terecht, indien zij maar niet vergeten, dat dit bederf niet de geheele overlevering van dien tijd, maar afzonderlijke exemplaren raakt, zooals uit de woorden der klagers zelfen blijkt. Het waren in de eerste plaats de prachtexemplaren, die zeer corrupt waren, de eenvoudige waren het zuiverst, wat uit den aard der zaak voortvloeit, daar de eerste evenals onze prachttuitgaven van den bijbel meer voor den pronk gebruikt werden, dan om ze lezen, (Johannes Chrysost. Homil. 32 in Joh. Vol. VIII, 188 ed. Montf. „*δοῦντες αὐτὰ (βιβλία) καὶ ἀποθέμενοι διαπαντός ἐν κυβωτοῖς καὶ ἡ πᾶσα αὐτῶν οὐκ ἐστὶν περὶ τῶν ὑμῶν τῆς λεπτοῦτος καὶ τὸ τῶν γραμμάτων κάλλος, οὐ καὶ τὴν ἀνάγνωσθαι*), en de afschrijvers, om hun schoonschrift te sparen, de fouten, die zij bij het afschrijven gemaakt hadden, liefst maar niet verbeterden en ook bij het schrijven meer aan een schoonen vorm dan een correcten inhoud dachten, „Gerade die ältesten Handschriften (sind) sehr fehlerhaft, und vorzüglich die kalligraphisch am schönsten ausgeführten, z. B. der berühmte Codex Vat. 1209 der Bibel. — A. Mai bemerkt in der Vorrede seiner Ausgabe des Cic. de Rep., dass gerade die prächtigsten Capitalhandschriften die fehlerhaftesten sind". Wattenb. p. 265). Daarom zegt Hieronymus in de praef, op het boek Job.: „Habeant... veteres libros vel in memhranis purpureis auro argentoque descriptos vel uncialibus, ut dicunt, litteris, onera magis exarata quam codices, dummodo michi meisque permittant pauperes habere schedulas nec tam pulchros codices quam emendatos."

Ook om deze reden is de voorliefde van vele critici voor de oude uciaalhandschriften, als den Codex Vaticanus, den Sinaiticus enz. volstrekt niet gerechtvaardigd, en zijn zij minder geschikt om tot grondslag voor den tekst te dienen, dan vele minuskelhandschriften.

Op eene van die plaatsen uit de kerkvaders, die aangehaald worden om de groote corruptie der overlevering te bewijzen moet ik nog even de aandacht vestigen; het is de veelbesproken plaats uit Origenes in zijne aantekening op Matth. XIX : 19; *εἰ μὲν μὴ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν διαφορὰ ἦν πρὸς ἄλληλα τῶν ἀντιγράφων ὥστε πάντα τὰ κατὰ Ματθαῖον μὴ συνάδειν ἀλλήλοις, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ κατὰ εὐαγγέλιον, καὶ*

deze kritiek, door de ouden zelf geoefend, niet vruchteloos is geweest, ook dat toonen onze handschriften, in zooverre als vele fouten, waarover de ouden in een deel hunner handschriften te klagen hadden, in de onze niet voorkomen en de litteratuur van verreweg het grootste gedeelte der door hen als onecht gekenmerkte geschriften verlost werd. Van daar ook het zeer belangrijke verschijnsel, dat een jongere codex soms betrouwbaarder is dan een oudere, zelfs wanneer de eerste in rechte lijn van den laatste afstamt; hij is dan namelijk naar eene betere overlevering gecorrigeerd; van daar ook de correctie der correctors, de kritiek door een lateren criticus toegepast op zijnen voorganger, door een Aristarchus op

ἀσεβής τις ἔδοξεν εἶναι ὁ ὑπονοῶν ἐν ταῦθα προσεργίφθαι οὐκ εἰρημένην ὑπὸ τοῦ σωτήρος πρὸς τὸν πλοῖστον τὴν „ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν ἐπιτολήν. Νυνὶ δὲ δηλονότι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορά, εἴτε ἀπὸ ῥαθυμίας τινῶν γραφέων, εἴτε ἀπὸ τολμῆς τινῶν μαθητῶν τῆς διορθώσεως τῶν γραφομένων, εἴτε καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντων ἐν τῇ διορθώσει προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων.

Men vergete toch niet, dat deze geheele opmerking geschreven is om eene conjectuur te rechtvaardigen, die op zich zelf in de overlevering niet den minsten grond had; om aan deze eene zekere mate van waarschijnlijkheid te geven, wordt niet zoozeer de corruptie als wel de willekeur der afschrijvers en correctoren, waardoor de corruptie ontstaan zou zijn, met sterke kleuren geschilderd. Origenes bewijst ons bovendien hoe men den balk in zijn eigen oog niet ziende, den splinter in het oog des naasten zoo spoedig bemerkt. Immers dat hij veel verbeterde getuigt hij zelf, al leverde hij ook niet een eigenlijke recensie van het N. T. (Cedrenus hist. comp. ed. Bekker I, 444, aangehaald door O. v. Gebhardt in Herz. Realenc. II 409): οὐτε γὰρ δειπνήσουσι ἔστιν ἡμῖν ἀντιβόλον οὐτε δειπνήσουσι ἔστιν περὶ πεινῶν καὶ διαπαινῶν τὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις φιλολογεῖν καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντιγραφα ἀνακαζόμεθα en naar welke methode, dat bewijst de bovenvermelde conjectuur, en evenzoo die op Matth 8 : 28 waar „hij giste dat Γεργεσηῶν de ware lezing was tegen het gezag van alle handschriften in” en niet beter Matth. 27 : 9 waar hij Zacharias giste voor Jeremia, zoodat hij zelf een was τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντων ἐν τῇ διορθώσει προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων.

Maat houden is goed. Ik wil niet beweren, dat er niet wel afschrijvers geweest zijn, die op eigen hand en naar conjectuur gingen verbeteren, zoo iets is niet te bewijzen; alleen dit beweer ik, dat Dr. v. d. S. B. (dat ik dezen meer noem, dan zijnen mededinger Dr. van Manen heeft alleen tot oorzaak, dat ik het boek van den laatsten uit philologisch oogpunt voor minder in waarde houd) en anderen van den regel uitzondering en van de uitzondering regel maken; correctie naar een exemplaar (ἀντιβαλόντα διορθοῦσθαι) is regel, correctie naar conjectuur uitzondering. Naar den aard der overlevering moet voor het laatste bewijs worden bijgebracht en daarvoor kan eene plaats als die van Origenes niet dienen. Het gaat niet aan slag op slag te schrijven, dat de afschrijvers maar boudweg hunne teksten door gissingen hebben veranderd en dus bedorven

eenen Zenodotus bijv., waarbij het gevaar, dat een overmoedig subjectivisme met zich brengt, gekeerd wordt. 1)

1877 jaar
Zoo is dan wat de oudheid ons aan geschriften heeft nagelaten te vergelijken met dat heerlijke Hermesbeeld van Praxiteles, dat te Olympia uit het puin der eeuwen werd opgedolven; het is gebroken, de ~~armen~~ en de ~~benen~~ zijn voor altijd verloren, maar de schoone kop, waarin de geest nog zetelt, het gelaat, waaruit de ziel nog spreekt, de prachtige romp, waardoor het levenssap nog stroomt, ze zijn gebleven; van het aanklevende stof gereinigd toont het kunstwerk in de uitdrukking van het gelaat, in de pracht van het vleesch aan den romp, in de glanzende zijde van de elastische huid, in de keurige fijne bewerking van het kleed, de hooge kunst van den ouden meester, en is ook hier en daar de glans verdwenen, getuigen enkele krassen en breuken en moeten van de vernielende hand des tijds, toch is het verminkte beeld het echte werk der oude kunst, dat zoowel in het geheel als in de kleinste onderdeelen uwe bewondering afdwingt, zinnelijke en duurzame maar toch zuivere vertolking als het is der schoonste en edelste gedachten van den Griekschen geest.

Mocht het mij gelukt zijn, M. H., U te overtuigen dat de schriftelijke overlevering wel verre van onbetrouwbaar en wankel te zijn, integendeel tegenover ons met gezag optreedt, dat zij recht heeft op onzen eerbied, en ons vertrouwen, dan zult Gij mij toestemmen, dat in dit resultaat de grondslag ligt opgesloten der philologische kritiek; dat het dan de plicht van den philoloog is om zich eerst geheel aan de overlevering over te geven, en door die overgave haar te verstaan, tot haar eigenlijken zin en bedoeling door te dringen, dat het hem dus niet past aan zijne subjectieve opvatting den teugel te vieren;

en als bewijs daar voor zich te bepalen „tot de aanwijzing van eenige plaatsen, waar het schijnt dat de afschrijvers per conjecturam den tekst hebben willen herstellen (pag. 9)”. Dat door mij onderstreepte schijnt is toch wel wat naïef, ofschoon het overigens nog te sterk is, want voor de plaatsen, die nu volgen is zelfs die schijn niet eens aangetoond. Pag. 91 schrijft Dr. v. d. S. B. „Het is vreemd, dat op deze bron van onherstelbare fouten in de Inleidingen, zooals van de Wette, Reuss, Hilgenfeld, niet gewezen wordt.” Vreemder vind ik het, dat de schrijver zich zelven niet afgevraagd heeft of die „bron van onherstelbare fouten” misschien ook louter eene fictie is, of er ter verklaring der afwijkende lezingen geen rationeeler middel is, dan ze aan de conjecturaal-kritiek der afschrijvers te wijten.

1) A. Römer, Ueber die Homerrecension des Zenodot. München J. Franz 1886.

moedig sub-

nagelaten te
iteles, dat te
t is gebroken,
r de schoone
t de ziel nog
g stroomt, ze
het kunstwerk
t vleesch aan
in de keurige
ouden meester,
enkele krassen
ds, toch is het
zooewel in het
afdwingt, zin-
als het is der
est.

dat de schrifte-
wankel te zijn,
recht heeft op
estemmen, dat
ogische kritiek;
erst geheel aan
ze haar te ver-
ringen, dat het
teugel te vieren;

a eenige plaatsen,
bben willen herstel-
wat naief, ofschoon
n is zelfs die schijn
reemd, dat op deze
, Reuss, Hilgenfeld,
ven niet afgevraagd
eene fictie is, of er
dan ze aan de con-

Franz 1886.

aan zijne vindingrijkheid en vernuft vrij spel te laten, maar dat hij alleen op zeer vaste, ja onwrikbare gronden van haar mag afwijken. Daar de overlevering zich niet in alle deelen geheel gelijkvormig vertoont, noch ook vrij is van gebreken, is scheiding, oordeel, herstel, zoo mogelijk, onvermijdelijk en gewenscht. De noodzakelijkheid der philologische kritiek kan dan ook door niemand worden betwijfeld; waar er ten opzichte van haar verschil bestaat, raakt het hare grondslagen, haren omvang, hare toepassing. Het is hier niet de vraag van te zijn of niet te zijn, maar zooals zoo dikwijls in de wetenschap en in de kunst, want de kritiek behoort tot beide, de vraag naar de juiste verhoudingen, naar de natuurlijke grenzen.

Treedt, zooals tegenwoordig geschiedt, ofschoon, gelukkig, na den vloed de eb zich reeds doet merken, het subject tegenover het object te veel op den voorgrond, dan breidt de werkzaamheid der kritiek tegenover de hermeneutiek zich onevenredig uit, dan draagt ze een bijna uitsluitend negatief karakter en ontbindt door hare analyse elk organisch verband, waarna ze door allerlei hypothesen de opgeloste deelen naar eigen inzichten weer tot een nieuw geheel zoekt te reconstrueeren. Tegelijk echter met deze hypertrophie der kritiek en als gevolg daarvan treedt eene zekere zwakheid, een gebrek aan vasten gang, aan methode voor den dag. De conjecturaal-kritiek vooral zwaait dan den scepter, en het gebrek aan vasten gang toont zich in het volgen eener mode, even wisselziek als ieder andere.

Nu eens zijn het slechts de enkele woorden, waarin de fouten en hare verbetering gezocht worden, in eene volgende periode zijn het de interpolaties en lacunes, die het eerst als middel worden aangegrepen, om een vermoed of werkelijk gebrek in de overlevering te verklaren, vervolgens zijn het de verplaatsingen van woorden, regels, zinnen of geheele perioden, die als panacee dienst moeten doen, dan komen de verschillende redactoren aan de beurt: moeilijkheden van allerlei aard tracht men te verklaren uit de agglutinatie van brokstukken uit verschillende tijden en van verschillende schrijvers; totdat men eindelijk uitgeput en afgemat tot de bescheidener diplomatische en woordkritiek terugkeert. Ik wil natuurlijk niet beweren, dat niet al deze middelen ieder voor zich, het eene hier het andere daar, toegepast kunnen en moeten worden, maar op het feit alleen wil ik wijzen, dat het gebruik dier middelen dikwijls meer afhangt van eene

strooming des tijds, dan van een helder inzicht in den aard der overlevering, dat ze meer naar collectief-subjectieve meeningen en stemmingen dan naar de strenge en objectieve eischen der wetenschap worden toegepast.

't Noodzakelijke gevolg van dit subjectivisme is een groot verschil in de resultaten van hetgeen wetenschap heet, maar niet is, een gebrek aan overeenstemming tusschen hen, die dezelfde wetenschap beoefenen, dat alleen reeds een bewijs is van het vitium originis. Het einde kan dan ook geen ander zijn, dan dat deze kritiek als een andere Kronos haar eigene kinderen verslindt.

Van den anderen kant is een te ver gedreven objectivisme nauwelijks te duchten, zoo er namelijk van onderzoek en wetenschap nog sprake is. De overlevering treedt op met gezag, zeer zeker, maar eerst moet daarom worden vastgesteld, langs methodischen weg, wat de overlevering is; zij toch is zelden of nooit als eene concrete eenheid gegeven, maar is min of meer latent in eene veelheid van vormen. Van alle philologische kritiek is daarom de diplomatische de grondslag. In bibliotheken, musaea of waar dan ook moeten de codices worden opgespoord, onderzocht, hun ouderdom bepaald, hunne verwantschap met andere worden nagegaan, de relatieve waarde getaxeerd; de getuigenissen moeten opgegaard en gewogen; de tegenspraak tusschen de getuigen onderling moet langs methodischen weg tot haren oorsprong terug gebracht en zoo worden opgelost, indien mogelijk. Op dit gebied heeft de philologie in onze eeuw hare zekerste en duurzaamste resultaten verkregen, want hier kon zij eene methode toepassen, die den invloed van subjectieve meeningen tot een minimum herleidde; zeer veel echter blijft er nog te doen, daar noch de collationeering der codices, noch hunne onderlinge vergelijking en waardeering, noch het gebruiken van de zoo verkregen resultaten ter constitueering der overlevering, met de vereischte nauwkeurigheid en in den gewenschten omvang bij alle schrijvers heeft plaats gevonden. En geen wonder; het volgen van deze methode eischt eene uitgebreide kennis en rijpe ervaring en bovenal zij eischt zelfverloochening; veel breeder en gemakkelijker en daarom meer betreden is de andere weg, op welken men door vernuftige invallen en gissingen het doel tracht te bereiken; doch veilig en steeds en voor een ieder te betreden is hij niet.

Het is hier natuurlijk de plaats niet om op bijzonderheden in te gaan. Maar toch moet ik op een paar speciale punten betreffende de diplomatische kritiek uwe aandacht bepalen, omdat ze van groot gewicht zijn. Ik heb reeds met een enkel woord er op gewezen, dat somtijds een jongere codex beter en betrouwbaarder is dan een oudere van dezelfde familie, wanneer de jongere namelijk geschreven is met gebruikmaking van een tweede beter afschrift, of van een naar eene betere overlevering gecorrigeerd exemplaar 1). Doch dit is niet het eenige geval, noch het meest voorkomende. Dikwijls doet zich het volgende voor. Stel dat er in de 10de eeuw van een schrijver twee handschriften bestonden, het eerste zeer goed, het andere slecht. Van het eerste, het goede, is nog in de 15de eeuw een nauwkeurig afschrift genomen, doch daarna is het, zooals dikwijls gebeurd is, spoorloos verdwenen. Er bestonden dus in de 15de eeuw ook twee exemplaren, één in diezelfde eeuw geschreven en een uit de 10de eeuw, doch het is duidelijk dat het laatste, hoewel het vijf eeuwen ouder is, toch in waarde veel lager staat dan het eerste 2). Beide gevallen zijn in den grond even natuurlijk als dat eene negentiende-eeuwsche uitgave van Vondel beter kan zijn dan eene achttiende-eeuwsche. Zoo blijkt dus, dat de ouderdom van een codex op zich zelf een onvoldoende maatstaf is voor de beoordeeling van zijne waarde. Daartoe wordt een grondiger onderzoek vereischt.

Een tweede niet onbelangrijk punt is dit, dat niet altijd een verschil in de overlevering een fout is in de overlevering. De verschillen kunnen namelijk van den schrijver zelf afkomstig zijn, in zooverre hij later verbeterde uitgaven bezorgde, of omdat hij in een deel der uitgave nog eene verbetering kon laten aanbrengen, in een ander deel niet meer, wat Cicero bijv. passeerde, of ook, zooals bijv. bij Martialis niet onwaarschijnlijk is, omdat hij in de exemplaren, die hij, zooals wij weten, voor zijne vrienden corrigeerde, nu eens aan deze, dan weer aan gene uitdrukking de voorkeur gaf 3). Niemand

1) Vergelijk nog M. Valerii Martialis epigrammaton libri van Ludwig Friedländer. Leipzig 1886, I pag. 68. (Martialis) gehörte darum auch zu denen von welchen Freunde der antiken Litteratur und Bildung berichtigte Texte herausgaben."

2) Blass in Handb. der klass. Alterthw. I p. 259.

3) Mart. Friedl. I pag. 93. Cic. ad Attic. XIII, 21 § 3 en de aantekening van Boot (2^e uitg.). Birt pag. 351.

ter wereld schrijft ooit zóó, dat hij in de keuze der woorden onveranderlijk is, dat hij nooit bij overweging zou aarzelen tusschen twee uitdrukkingen.

Juist dat punt, de oorsprong van de keuze der woorden, die somtijds in 't gevoel, dan weer in overleg en berekening of ook in de gewoonte gelegen is, doch in alle geval van het te behandelen object niet alleen, maar ook van het subject en wel van de meest innerlijke roerselen van het bewuste of ook onbewuste geestesleven afhankelijk is, maakt het zoo moeilijk om daar, waar de overlevering eenstemmig is, maar toch klaarblijkelijk in haar eene fout schuilt, met wetenschappelijke zekerheid het juiste woord te vinden, dat door den schrijver zelf gebezigd is. En toch onmogelijk is het ook niet altijd, zoodat men niet absoluut kan instemmen met die nauwgezette critici, die weigeren ook buiten de traditie de pogingen ter verbetering nog voort te zetten. Er zijn conjecturen gemaakt, die werkelijk van dien aard zijn, dat ze omnium consensu het ware getroffen hebben, maar dan was er toch in de corrupte overlevering zelf nog altijd eene houvast, vergunt mij dit woord, te vinden. Waar dat niet het geval is, bijv. bij grootere lacunen, daar is herstel onmogelijk. Van die conjecturen, die evidente correcties zijn, geven de groote philologen ons menig voorbeeld en niets belet ons om aan te nemen, dat er in de overlevering ook nu nog fouten zijn, die met even vast en zeker resultaat kunnen verbeterd worden. Maar van deze emendaties tot den conjecturenvloed, waarmede het vindingrijke brein van eminente en alledaagsche philologen voortdurend de oude schrijvers overstroomt, is de afstand oneindig groot.

Men klaagt over de willekeur waarmede vroegere afschrijvers hunne gissingen in den tekst hebben gebracht 1), ofschoon die klacht in elk geval schrikbarend overdreven is, maar van den anderen kant wordt diezelfde fout in onze meeste uitgaven niet minder begaan. En wat wint men met al deze conjecturen? Hoevele zijn er onder, die door hunne evidentie dat gezag hebben, dat men er bij wetenschappelijke onderzoeken op durft bouwen als op de woorden van den auteur? En zoo men dat niet durft, wat heeft men er dan aan?

1) Zie vooral Dr. van de Sande Bakhuyzen en Dr. van Manen in hunne verhandelingen over de toepassing van de Conjecturaal-kritiek op den tekst des N. T.

't Kan toch het doel niet zijn een tekst zoogenoemd leesbaar te maken? dit motief zou alleen kunnen gelden voor schooluitgaven, maar niet voor de wetenschap.

Meer piëteit voor de overlevering is noodig. Welk liefhebber van oudheden zou het durven wagen aan zijne schatten te krabben en te vijlen en te buigen en af te breken en te soldeeren, totdat hij zijne kostbare antiquiteiten teruggebracht had tot den vorm, dien zij naar zijne meening oorspronkelijk hadden? En toch zal hij ook niet absoluut niets doen. Maar wat hij zal durven en wat niet, dat zal hem de liefde leeren en de pieteit voor wat hij ook in den bedorven toestand, waarin het door den tand des tijds is gebracht, als een eerbiedwaardig en kostelijk goed beschouwt. En zonder dat ik nu het onderscheid voorbij zie tusschen handschriften en voorwerpen van kunst, zou ik toch willen, dat meer van dat gevoel van liefde en piëteit ook hen bezielde, die de kostbare dragers van de wetenschap en de kunst der ouden tot voorwerp hunner studie maken. In zeker opzicht zou ik met Cobet willen waarschuwen voor de lichtzinnigheid van hen, „die met ongewasschen handen deze heiligheden aanraken.” 1)

Deze piëteit zal der wetenschap ten goede komen. Immers deze eischt helderheid en zekerheid en daartoe kunnen lichtvaardigheid en overmoed nooit leiden, maar wel schroomvalligheid en bezonnenheid, gepaard met en gevolg van rijpe ervaring, wel veelzijdige geleerdheid en een heldere en diepe blik.

Wie waarlijk door de conjecturaalkritiek de wetenschap wil dienen heeft in de eerste plaats daarvoor te zorgen, dat hij helder en klaar de fout in de overlevering aanwijze. Daartoe moet hij eerst trachten de overlevering te verstaan; de hermeneutiek moet de patienten aanbrengen, die de kritiek zal genezen; 2) alleen wanneer zij de poging ter verklaring moet opgeven, kan er sprake zijn van het recht der

1) Cobet. *Variae lectiones* 2, pag. XIII „castigabitur temeritas eorum, qui illotis manibus haec sacra attrectant”

2) Wel oordeelt Cobet. *Var. Lect.* ² pag. XI anders: „passim nugas agere Interpretum, nisi interpretationem emendata lectio praecedat” en velen met hem, en logisch schijnt het ook zoo te zijn, maar in de praktijk kan het zoo niet gaan en ook in beginsel niet. De overlevering komt tot ons en wil door ons verstaan worden. Wanneer we daarnaar streven, blijkt het dat er hier en daar fouten zijn, die eerst verbeterd moeten worden, zoo we tot het volle verstaan zullen komen. De bepaling van den aard der fout is echter het werk der hermeneutiek.

conjecturaalkritiek. Dezen gang eischt de geheele aard der overlevering, eischt ook de ervaring. Men zegt wel: „er zijn verklaringen, die haar eigen vonnis met zich dragen”, maar lees voor verklaringen conjecturen, dan hebt ge vrij wat meer gezegd. 1) Natuurlijk men kan door een verklaring den tekst geweld aandoen, maar veel grooter is het gevaar, dat men in oppervlakkigheid voor eene fout der overlevering aanzie, wat niet anders is dan eene echte maar ongewone of abnormale uitdrukking of vorm. Wat Lassen eens zeide van de formatie der taal is zeer overdreven, maar geldt wat de kern betreft evenzeer van het gebruik der taal: „alles Sprachliche ist mit Zufälligkeiten physiologischer, psychologischer, historischer Bedingungen, mit aesthetischen Rücksichten, anomalen Störungen des gesunden Gedankenganges und Bildungstriebes, mit ungezügelter Phantastik, ungesiebter und ungeläuterter Vorstellung, ungeschickter und widernatürlicher Bildlichkeit, mit Convention und Willkür schwer belastet” 2). Op al deze factoren moet in elk geval gelet worden: met abstract logische redeneeringen alleen komt men op taalgebied niet tot zijn doel 3).

Is eenmaal de aanwezigheid en de aard van de fout geconstateerd, dan kan eene emendatie beproefd, waarbij van de onderstelling wordt uitgegaan dat de fout door vergissing, niet door bedrog der afschrijvers ontstaan is. Alleen de grondigste en uitgebreidste kennis der palaeographie en der handschriften in het algemeen, verbonden met het eigenaardige divinatorische talent, kan tot zekere uitkomsten leiden. Criterium der waarheid is in dezen de evidentie. De verbetering moet niet alleen op zichzelf, wat den zin aangaat, evident schijnen, maar tevens het ontstaan van de fout ongezocht verklaren. Met minder dan deze drievoudige evidentie, dat er eene fout is, dat de voorgestelde verbetering den juisten zin aangeeft en dat zij het ontstaan van de fout ongedwongen verklaart, kan geene conjectuur de wetenschap dienen, de vereischte overtuigingskracht bezitten, en het recht verwerven om in den tekst te worden opgenomen. Met dezen maat-

1) Van de S. B. pag. 116.

2) Philosophische Vorträge: Die Bedeutung der Sprache für das wissenschaftliche Erkennen von Lic. Dr. Georg Kunze pag. 303. Tegenover Kunze's overdrijving, overdrijft ook Lassen. Hier geldt het zeker: medio tutissimus ibis.

3) Ook voor den criticus is een boek als de Principien der Sprachgeschichte von Hermann Paul, 2te Aufl. Halle, Niemeyer, 1886. van nut.

staf gemeten zullen er zeer weinige conjecturen kunnen stand houden, maar wat stand houdt heeft dan ook blijvende waarde. Beter is het, dat mogelijke fouten blijven in de overlevering, dan dat door mindere gestrengheid de mogelijkheid van toenemend bederf ontstaat. Wat verloren is, laat dat verloren zijn, dat woord van Catullus werd onlangs door een philoloog van naam terecht op de kritiek der overlevering toegepast 1).

Ook wat de verwijdering van interpolaties betreft moet met dezelfde nauwgezetheid worden gehandeld. Terecht zeide Kirchhoff: „Ich muss aber bei der Ansicht beharren, dass Stellen irgend welchen Textes für Interpolationen zu erklären ohne Veranlassung und Zweck angeben zu können ein durchaus unwissenschaftliches Verfahren ist” 2). Aan te wijzen, dat iets eene interpolatie kan zijn, betekent natuurlijk niets; den schijn van interpolaties hebben tallooze plaatsen in iederen schrijver, ouden zoowel als nieuwen. Neen het bewijs moet geleverd worden, dat de verdachte plaats werkelijk eene interpolatie is. Het subjectieve gevoel van den rechter kan zeer wel juist zijn, maar waar hij geen bewijs heeft van schuld, daar spreekt hij het non liquet uit. Zoo betaamt het ook den philoloog; waar hij vermoedt, maar niet zeker weet, daar moet hij het oordeel opschorten.

Men moet geene quaesties willen forceeren 3); het streven om alles te willen weten, maakt dikwijls, dat men zich met een onzeker weten, dat is geen weten, tevreden stelt. En eindelijk wat het onderzoek van echtheid of onechtheid van geschriften aangaat, ook daarbij moet van hetzelfde beginsel worden uitgegaan. Al de bewijslast rust op hem, die ontkent. Bewijs van echtheid behoeft niet geleverd te worden, waar de overlevering eenstemmig is. Waar zij niet eenstemmig is, door dien reeds getuigen uit de oudheid twijfelden, daar moet natuurlijk de aard en het gewicht der getuigenissen worden onderzocht en gewogen, want ook bij de ouden werd weleens lichtvaardig kritiek geoefend op zoogenaamde innerlijke gronden en met deze komt men in den regel niet ver. Natuurlijk, zijn er in een geschrift werkelijke historische tegenstrijdigheden, die niet hermeneu-

1) Verisimilia van Naber en Pierson pag. 276.

2) Kirchhoff Odyssee^a pag. 590.

3) Terecht schreef Wellhausen onlangs: „Conjecturen sind eben Einfälle, die man nicht commandieren kann, ausser in sehr einfachen Fällen. Deutsche Literaturzeitung 2 Oct. 1886.

tisch kunnen worden verklaard, noch ook op goede gronden als interpolaties verwijderd, dan wordt twijfel aan de echtheid geoorloofd.

Maar welke gevallen zijn er van dien aard, waarin niet tevens het getuigenis der ouden reeds heeft gesproken en dus uitwendige gronden voor twijfel aanwezig zijn?

Met tegenstrijdigheden echter van anderen aard, in gedachten-gang en stijl en taal behoort men nog veel voorzichtiger te zijn.

Het onderzoek van wat aan een denkend mensch mag worden toegeschreven en wat niet, voert tot een terrein, dat in de diepten van het geestes- en zieleleven gelegen is, waar de gedachten ontspringen en zich omkleeden met het woord. Gedachtengang en stijl en taal hangen zoo nauw met de individualiteit, het karakter, de stemming, de omgeving, den tijd en de bedoeling van den auteur samen, dat het onmogelijk schijnt zonder de kennis van al deze factoren over de echtheid of onechtheid van het product te oordeelen. Een scherp oordeel en fijn gevoel vermogen zeker veel 1), statistieke opgaven over het gebruik van logisch gewichtige rededeelen, als de voegwoorden, kunnen op het spoor helpen, of als gewichtig argument bij andere argumenten gelden, maar op zichzelf vormen zij geen voldoenden grondslag voor eene beslissing. 't Minst van allen beteekenen enkele zakelijke tegenstrijdigheden in een geschrift, want ook een uitnemend schrijver kan zich daaraan schuldig maken, zooals men ze bijv. in de drama's van Schiller wel vindt 2), maar bovendien

1) Verg. Caesars oordeel over Cicero's geestigheden, ad Famil. IX, 16, 4.

2) Schiller: Don Carlos 2, 4: „Noch hab' ich nichts von ihrer Hand gelesen", zegt don Carlos van de koningin. En 4: 5 zegt hij: Gieb mir die Briefe doch noch einmal. Einer von ihr ist auch darunter, den sie damals, als ich so tödtlich krank gelegen, nach Alcalá mir geschrieben. Stets hab' ich auf meinem Herzen ihn getragen". Hiecke, über die Einheit des ersten Gesanges der Ilias p. 7.

Zoo ook in Wallensteins Lager, Auftr. 2: „Meinst du, man hab' uns ohne Grund heute die doppelte Löhnung gegeben?" Terwijl in het 11de tooneel gezegd wordt: „Hat man uns nicht seit vierzig Wochen die Löhnung immer umsonst versprochen?" En in Shakspeare's Macbeth: 3:1. Let every man be master of his time till seven at night." In 3:3 wordt daarop Banco vermoord en dan zegt de 1ste moordenaar: „The west yet glimmers with some streaks of day" enz. 't Is omstreeks of kort na zonsondergang. In 't volgende tooneel, wanneer de maaltijd gehouden wordt, die begint terzelfder tijd als de moord plaats vindt en door de verschijning van Banco's geest wordt afgebroken, heet het: 3:4 Macb. What is the night? — Lady Macb. Almost at odds with morning, which is which," daar is dus op eens de dageraad aangebroken. Zie Neue Jahrbücher für Philologie 1867 p. 393.

door op zulke gronden een geschrift voor onecht te willen verklaren, vermindert men wel eenigszins de verklaring der tegenstrijdigheden in moeilijkheid, maar eigenlijk verlegt men ze slechts, door eenen vervalscher aan te nemen, die wel geslepen en slim een ander nabootst, maar toch dom genoeg is om de tegenstrijdigheden, die hij zegt, niet op te merken.

En toch wordt dit genre van kritiek tegenwoordig veel toegepast. Men heeft zich allerlei twijfelingen in het hoofd gehaald en vormt zich dan, uit pure zucht naar realiteit en waarheid, zoo men meent, maar inderdaad uit gebrek aan historischen zin, denkbeeldige wezens van de onmogelijkste soort om eene aannemelijke hypothese te vinden voor de verklaring van allerlei verschijnselen, die in den regel op onvoldoende waarneming berusten of zeer natuurlijk verklaard kunnen worden. En spreekt het geweten dan, dat men zoo toch geene waarheid gevonden heeft, welnu men ooit dan zijne vonden, met den naam van waarschijnlijkheden, ofschoon ze zelfs ongeloofelijk zijn 1). Vooral de hypothese van verschillende redactoren, die na elkander een geschrift hebben samengelijmd uit verschillende brokstukken en 't geheel dan min of meer hebben overgewerkt, wordt tegenwoordig aangegrepen om vermeende of werkelijke tegenstrijdigheden of verschillen te verklaren. 't Schijnt soms wel of we nog in den tijd der mythenvorming verkeerden; althans het proces is juist hetzelfde, dat dikwijls ter verklaring van het ontstaan van mythen wordt aangenomen. Aan verschillende verschijnselen, werkelijk waargenomen of ook onder de werking der phantasie uit onbepaalde en nevelachtige voorstellingen gevormd, legt men gefingeerde personen als bewerkers en dragers ten grondslag en fantaseert dan met de zoo verkregen resultaten verder, tot men inderdaad de phantasie voor werkelijkheid gaat houden.

Een merkwaardig voorbeeld dezer mythenvorming door de philo-

1) Boeckh Encyclop. der phil. Wissensch. pag. 175: „Wir nennen wahrscheinlich dasjenige, was sich der vollen Wahrheit nähert, ohne jedoch hinlänglich bewiesen zu sein; — glaublich dasjenige, was mit unsern Vorstellungen übereinstimmt, ohne das ein objectiver Beweis vorliegt.“

Duidelijker Blass. in o. l. p. 265: „Wahrscheinlich, wo uns vorkommt, dass der Beweis noch nicht ganz zulangt, nicht weil etwas dagegen spräche, sondern weil daneben für anderes Raum bleibt.“

logische kritiek, tegen het einde der 19^e eeuw, geeft een boek, dat voor een paar maanden in Amsterdam het licht zag 1). Laat ik U daaruit eene mythe, of wilt ge het een sprookje noemen, ook goed, mogen verhalen.

Daar was er eens een Jood, een wereldsche Jood 2), die de besnijdenis niet noodig oordeelde, daar men ook buiten haar wel God kon vreezen 3). Hij leefde nog vóór onze jaartelling en was kuisch en vroom. Als andere Joden verwachtte hij den Messias, die volgens Daniel eenmaal op de wolken komen zoude 4), en schreef voor zijne leerlingen en de geloovigen een boek om hun geloof te versterken, hunne hoop vast te maken en hen tot lijdzaamheid aan te sporen 5). Eene eeuw, misschien wel twee eeuwen, later leefde er ook een Christen, een bisschop: Paulus was zijn naam 6). 't Was een goede bloed, maar wat onnoozel 7); wat hij schreef was niet zelden onzin 8); zijn zedeleer bleef laag bij den grond 9), en zijne daden waren niet beter; zich toe te eigenen wat eens anders was vond hij wel gemakkelijk 10). Nu gebeurde het eens, dat deze stakkerd in een kerkelijk conflict kwam. Daar was er namelijk een kerk, die haar plicht verzuimd had. Onze bisschop moest deze kerk hare ondankbaarheid verwijten en, hoewel tegen zijn zin en eenigszins gedwongen, zich-zelfen verdedigen 11). Dat ging echter moeilijk! Hoe zou hij een brief bij elkaar krijgen 12)? Daar valt hem gelukkig het boekje van den Jood in de handen. Dat was eene uitkomst, dat kon hij gebrui-

I vlg. bla.

1) Pierson en Naber. Verisimilia. Zie verder de bijlage.

2) p. 18: „Erat liber quem Judaeus mundanus de illo hominum genere quos ex Josepho cognovimus, scripserat olim ad fideles ac certe ante initium huius aerae.

3) p. 11: „καὶ χορὴς τῆς περιτομῆς τὸ θεὸν σεβείν”.

4) p. 18: „perseveranter expectare Messiam, qui secundum Danielem supra nubes aliquando proditurus erat et caste pieque vivere”....

5) p. 18: „sibi proposuerat, corroborare fidem, confirmare spem, adhortari ad patientiam.”

6) „Hoc igitur opusculum Paulus Episcopus, qui numquam ipse tale quid elaborare potuerat, διορθώσας” p. 19.

7) p. 20: „viri boni quidem ac venerabilis, sed qui minime norat meritis quaesitam superbiam”.

8) p. 20: „sunt sensu carentia verba”.

9) p. 20: „ethica humi repens”.

10) p. 19: „percommodum ei erat in suos usus convertere verba auctoritatis plena”.

11) p. 19: „quo tempore ipse coactus ac propemodum invitatus se ipsum defendere debebat et ingratum animum exprobare Ecclesiae cuidam, quae officium neglexerat.”

ken. Hij neemt het, werkt het over door er eene inleiding voor te schrijven, en hier en daar wat aan toe te voegen, ofschoon zijne toevoegselen dikwijls onzin waren 2) en de verbinding met wat de Jood geschreven had, slecht gelukte; hij maakt er zelfs een paar woordspelingen bij 3) en zoo krijgt hij zijn schrijven aan de ondankbare kerk en zijne zelfverdediging klaar.

Tot zoover het verhaal. En het boekje van den wereldschen Jood, overgewerkt door den onnoozelen bisschop, bestaat het nog? — Zeer zeker, M. H.; Ge kent het allen en hebt het gelezen. 't Is de brief, die in uwen bijbel de eerste brief van Paulus aan de Thessalonicensen genoemd wordt.

Zietdaar, M. H., het jongste resultaat der philologische kritiek. En meent nu niet, dat hier spotternij of geringschatting van het N. T. in het spel is. De schrijvers verzekeren ons het tegendeel: de liefde voor het N. T. heeft hen aangespoord om hun onderzoek in te stellen, de vereering heeft gemaakt, dat zij schroomvallig en nauwgezet onderzochten 4), en niets verhindert ons deze verzekering voor welgemeend te houden. Maar er is eene kracht der dwaling, die maakt dat men de leugen gelooft 5). Uitgaande van de stelling, dat de overlevering vervalscht en willekeurig veranderd is en dat niet eenmaal, maar herhaaldelijk in verschillende tijden, meent men het recht te hebben op vermoedens afgaande den bodem der overlevering te verlaten en in gissingen en analyse en reconstructie, op subjectief inzicht en abstracte, willekeurige regels gegrond, de middelen te bezitten om de overlevering te verbeteren, maar men verlaat de paden der wetenschap en den grond, waarop zij naar den aard en den loop der geschiedenis van het menschelijk geslacht is opgebouwd. Geen wonder, dat men zoo tot de dwaasste resultaten komt en de wetenschap, die men heet te beoefenen, belachelijk

1) p. 19: de suo quae depromere poterat, parum erat."

2) p. 20: Huius igitur viri — est inscriptio epistulae perperam enunciata, (I, I), sunt sensu carentia verba (I, 6 et 10b) — disertum additamentum de Jesu morte.

3) p. 19: „qua in re subinde ne ab verborum quidem lusibus temperabat — p. 20: denique puerilis verborum lusus."

4) Verisimilia. Praef: „Amor impulit ut quaerendi faceremus initium, veneratio fecit, ut verecunde quaereremus."

5) II Thess. II : 12.

maakt, terwijl men bovendien de groote zedelijke schuld op zich laadt, dat men het oppervlakkigste scepticisme bevordert en der ware, dat is zekerheid en vastheid gevende wetenschap, onnoemelijke schade berokkent.

Streng, methodische wetenschap leert daarentegen bij voortgezet onderzoek 1) telkens meer, 't geen a priori, als natuurlijke d. i. uit den aard der zaak zelve volgende onderstelling reeds noodzakelijk uitgangspunt der wetenschap moest zijn, dat de schriftelijke overlevering in 't algemeen echt en betrouwbaar is, zoodat zij ons naar inhoud en vorm het autographon van den auteur weergeeft, dat de stroom der tijden niet alleen materieel verwoestend, maar ook innerlijk louterend heeft gewerkt, dat in 't algemeen de fouten, die haar aankleven, niet het gevolg van willekeur en bedrog, maar van natuurlijke en daarom herstelbare vergissingen en dwalingen zijn. Van dien grondslag gaat de ware kritiek uit; zij kan en zij mag fouten, zelfs door conjecturen, herstellen, mits zij het doe met eene evidentie, die voor de vierschaar der strenge wetenschap bestaan kan. En zij zal dat alleen kunnen doen, wanneer zij in liefde zich geeft aan en doordringt in den geest van den auteur, die spreekt in zijne werken, zooals de geneesheer den aard en de natuur van zijn patiënt naar lichaam en ziel liefdevol tracht te kennen en te verstaan om

1) Nog onlangs toonde de bekende philoloog Franz Bücheler in het *Rheinisches Museum für Philologie*. XLI pag. 454 vlg. aan, dat de tekst van den dichter Persius, die in vele handschriften is overgeleverd, een zoodanige is, dat, na verbetering van lichte en gemakkelijk te herkennen fouten, de conjecturaalkritiek geene nieuwe lezingen behoeft op te sporen, m. a. w. dat de overlevering wezenlijk het autographon van den auteur teruggeeft. — Ditzelfde is ook het geval met het Nieuwe Testament. Met Scrivener, Tregelles en Tischendorf absoluut de toepassing der conjecturaal-kritiek op de boeken van het N. T. voor ongeoorloofd te houden, vind ik ongegrond, maar met Westcott en Hort meen ik, dat zij geheel of zoo goed als onnoodig is wegens het aantal en het gehalte onzer codices (Introd. S pag. 72). Terecht oordeelen zij;

„The books of the New Testament as preserved in extant documents assuredly speak to us in every important respect in language identical with that in which they spoke to those for whom they were originally written,” pag. 284. Bedroevend is het te zien hoe jonge mannen, die pas de eerste schrede zetten op de baan der wetenschap, die nog de noodige philologische en theologische studiën niet achter den rug kunnen hebben, zich reeds vermeten conjectuur op conjectuur te stapelen bij de beoordeeling van den tekst des N. T., bedroevend om het gebrek aan piëteit, aan bescheidenheid, aan wetenschappelijkheid. Maar ook dat kwaad zal zijn meester loonen. Wanneer zullen de oogen opengaan voor het onheil, dat deze wetenschapverwoestende oppervlakkigheid veroorzaakt?

daardoor met zekerheid de kwaal en hare oorzaken op te sporen en uit die oorzaken den weg ter genezing te vinden. Zonder die liefde vermag ook de kritiek niets, maar van die liefde geldt dan ook wat er geschreven staat: „de liefde handelt niet lichtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen; zij handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt zichzelf niet, zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad; zij verblijdt zich niet in de ongerechtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid.”

Het eerste jaar van het tweede lustrum is voor de Vrije Universiteit reeds weder voorbijgegaan.

't Was een jaar van gisting en spanning en strijd in kerk en staat en maatschappij, maar saevis tranquilla in undis was bij dat alles onze hoogeschool. Fel werd zij bestookt en lastertongen aarzelden niet haar den volke voor te stellen als de oorzaak van het kerkelijk conflict niet alleen in Amsterdam, maar overal waar eene botsing tusschen de kerken en de zoogenaamde hogere besturen ontstond. Doch die laster deerde haar niet.

Binnen de perken haar aangewezen, van den Staat niet afhankelijk, doch ook niet van de Kerk, werkte zij op den grondslag der gereformeerde beginselen rustig voort aan de vorming van jongelieden tot theologen, juristen en litteratoren. Met wat buiten die taak viel bemoeide zij zich niet; die taak alleen was trouwens voor hare zwakke krachten reeds zwaar genoeg. Wanneer ik dus voor u de annales academiëi ontrol, zult gij daarin niets vinden, dat met de kerkelijke beroerten in verband staat. Zij kunnen daarenboven kort zijn.

In het college van Directeuren der Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag, van welke Vereeniging onze Universiteit de eerste en tot dusver eenige school is, werd de plaats, die door het sterven van den vroeden, trouwen, moedigen, godzaligen Esser ledig geworden was, wederom vervuld.

Gij, Hoogedelgeboren Heer, Schelte, Baron van Heemstra, van Sasenheim, hebt ons de eer willen bewijzen van de functie des overledenen

op U te nemen. Onzen smaad wilt Gij mede dragen. Aan het bevorderen van den bloei der Vereeniging die voor alle onderwijs, dat in hare scholen gegeven wordt, op den grondslag der Gereformeerde beginselen, op het onwrikbare fundament van Gods eeuwig geldend getuigenis staat, wilt Gij de eere van uwen naam, uwe gaven en krachten wijden. U zij daarvoor openlijk onze dank toegebracht. Worde U door onze achting en liefde eenigermate althans vergolden, wat Gij voor ons wilt zijn. Uw bestuur strekke der Vereeniging en onzer school tot heil en voorspoed. Daartoe zegene u God.

Met hartelijke blijdschap mag ik het hier vermelden, dat het college van Curatoren der Vrije Universiteit, waarin sedert Jhr. Mr. de Savornin Lohman als Hoogleraar optrad, eene plaats ledig was, weder voltallig is. U, Weleerwaarde zeergeleerde en gestrenge Heer, Dr. Mr. Willem van den Berg, hadden niet alleen de heeren Directeuren, maar ook de Curatoren en Hoogleraren reeds lang tot Curator begeerd, doch aan uwe bescheidenheid ontbrak de vrijmoedigheid om aan ons verlangen te voldoen. Des te meer verblijdt het ons, dat Gij eindelijk bezwijkende voor den drang der broederlijke liefde, de benoeming tot Curator hebt aangenomen. Zoo ik het hier ging uitspreken, waarom wij U zoo zeer begeerden, zou ik niet handelen in uwen geest. Wat ik wel doen mag en dan ook van ganscher harte doe, is de bede uit te spreken dat Hij, die U riep tot dit ambt, die U een hart en een oog schonk, dat geopend is voor de nooden en behoeften van ons volk, voor de ellenden onzer kerk, voor de eischen van een christelijk hooger onderwijs, die U leerde worstelen in den gebede om een zegen, dat Hij Uwe dagen verlange, U wijsheid en krachten geve om de wetenschappelijke en geestelijke belangen onzer school te behartigen naar den eisch van Gods Woord en haar waarachtig welzijn te bevorderen tot heil voor ons volk en tot eere Zijns Naams.

't Getal onzer hoogleeraren werd in het afgelopen jaar met één verminderd door het vertrek van licentiaat F. W. J. Dilloo, professor in de semietische talen en de exegese van het O. T., die zijn eervol ontslag had gevraagd en tegen het einde van het burgerlijke jaar tot zijn vroegeren werkkring terugkeerde. De lessen door hem gegeven, worden thans nog door de drie hoogleeraren der theologische faculteit waargenomen, maar met verlangen zien we uit naar

den dag, waarop ook deze catheder weder zal zijn bezet. Is het getal der mannen van talent, die zich aan de wetenschappelijke studie der semietische talen en van het O. T. geheel hebben gewijd, in ons vaderland gering, hoeveel te moeilijker valt het niet iemand te vinden, die daarbij van harte gelooft en belijdt, dat *ὁ δυνάται λυθῆναι ἡ γράφη* 1)! Immers waar zou zulk een geleerde in ons land gevormd kunnen zijn aan eene Hoogeschool? En hoe moeilijk het is voor den jongen man om tegen den breeden stroom in zich een eigen weg te banen op het gebied der wetenschap, wie uwer gevoelt het niet? „Onze oogen zijn op den Heere, onzen God, totdat Hij ons genadig zij.” 2)

In den loop van het jaar mocht ik zeven jongelieden als cives academici in het Album schrijven, een getal, dat, wanneer we zien op den tegenstand, dien de eenige Hoogeschool, gebouwd op den grondslag van het eeuwig Woord van God in aansluiting aan het leven en streven onzer vaderen uit het schoonste tijdperk onzer historie, alom in den lande ondervindt, tot ootmoedige dankbaarheid ons stemt en de hope voor de toekomst verlevendigt.

Van onze oudste studenten ontviel ons één door den dood. Jakob Johannes Lefèvre was den 3^{den} Oct. 1881 als student in ons album ingeschreven, met het doel om in de theologie te studeeren. Zijne propaedeutische studiën volbracht hij met grooten ijver en na met goed gevolg het propaed. examen te hebben afgelegd, wijdde hij zich geheel en met liefde aan de studie der theologie. Hij was in den rechten zin een der stillen in den lande; hij deed niet veel van zich hooren; nauwgezet en trouw was hij in al zijn werk; zijne woorden waren weinig, maar toch brandde 't vuur van geestdrift in zijn hart en fonkelde uit zijn oogen en deed den anders niet spraakzamen mond vaardig spreken, wanneer in een beperkten kring de heerlijkheid van het ambt van den Bedienaar des Woords ter sprake kwam om het Evangelie der behoudenis: een rijken Christus voor een armen zondaar te mogen prediken en den eenigen troost in leven en in sterven bekend te maken en aan te prijzen aan de gebrokenen van hart en verslagenen van geest. En toch wat hij zich

1) Joh. X : 35.

2) Ps. 123 : 2.

Ik acht het mij een eer en een voorrecht, dat ik het eerst, maar toch in aller naam, U als Rector mag begroeten. 't Gezag is in uwe handen veilig, de vrijheid vindt bij U bescherming; krachtig zult Gij beide handhaven. Wordt er veel van Uwe krachten gevergd, ik weet ook, dat U vele gaven en krachten geschonken zijn en dat Gij gaarne U zelven en al wat in U is geeft ten dienste dezer hoogeschool, ten dienste van het Vaderland! Zij het jaar van Uw bestuur in ieder opzicht rijk gezegend. Vivat Crescat Floreat Academia Libera Reformata.

Ik heb gezegd.

—
aar
we
Gij
ik
Gij
ge-
uur
e a t

B I J L A G E.

Verisimilia. Laceram conditionem Novi Testamenti
exemplis illustrarunt et ab origine repetierunt A. Pierson
et S. A. Naber. Amstelodami van Kampen. 1886.

't Boek, welks titel hier boven staat, bepaalde mede de keuze van mijn onderwerp, toen ik in de zomermaanden van dit jaar mij zette om naar oud gebruik eene oratie te schrijven voor de overdracht van het rectoraat aan de Vr. U. De inhoud van het boek bestaat, zooals de titel aanduidt en de schrijvers in de voorrede nader uiteenzetten, uit twee deelen; in de eerste plaats zal de ellendige toestand, waarin (de tekst van het) Nieuwe Testament, volgens de schrijvers, verkeert, door voorbeelden worden aangetoond; dit deel van hunnen arbeid komt hun voor een vast resultaat te zijn; — in de tweede plaats zal de oorzaak van dezen ellendigen toestand worden opgespoord: dit deel van hunnen arbeid, waarin zij niet verder dan tot eene zekere waarschijnlijkheid konden komen, gaf aan het geheel den titel 1).

Zonder vooroordeel las ik het boek niet, toen ik den titel had gezien. De bijbel is voor mij het Woord Gods, een heilig boek, wat echter niet wegneemt, dat het door menschen kan worden geschonden, vervalscht, bedorven. 't Vooroordeel lag dus niet hierin, dat ik afkeerig was van philologische kritiek, toegepast op het N. T., maar die lacera conditio 2) in verband met het motto aan Galenus ontleend, wekten het op. Dat liedje van den ellendigen toestand van den tekst

1) Vergis ik mij of is er in den titel *Verisimilia*, in verband met den naam van den eerstgenoemden schrijver eene herinnering aan de *Verisimilia* van den philoloog Pierson, den vroeg gestorven leerling van Valckenaer?

2) Hoe radicalisme en conservatisme kunnen samengaan, blijkt ook weer uit dit boek: radicaal in de kritiek, zijn de schrijvers ultra-conservatief in de spelling. Alsof men in de laatste vijftientig jaar tot geen algemeen erkende resultaten in de orthographie gekomen ware, wordt door hen nog steeds geschreven: *conditio*, *quum*, *praejudicata*, *intelligo* enz.

v. h. N. T. is reeds zoo dikwijls gezongen, dat het geen diepen indruk meer maakt; de schrijvers echter hebben het een paar tonen boven den orkesttoon ingezet. Hoe onaangenaam het mij dan ook klinken mocht, ik luisterde; maar toen het liedje ten einde was, nam ik eenen indruk mede, omgekeerd evenredig met dien, welken de zangers hadden bedoeld. 't Was natuurlijk vooroordeel, ik schijn nu eenmaal geen smaak te hebben voor die muziek. Maar laat ik die beeldspraak liever laten varen; 't onderscheid tusschen die philologische kritiek en de muziek is wat al te groot om haar door te voeren. Ik wil dus zeggen: de lectuur van het boek van de HH. Pierson en Naber heeft mij tot resultaten gebracht, die lijnrecht staan tegenover hetgeen volgens hen vast en zeker is. Als men alleen op de wijze zooals zij dat doen, den ellendigen toestand van den tekst van het N. T. kan aantoonen, dan verkeert die tekst in een toestand, waarin slechts zeer weinig geschriften uit de oudheid zich verheugen. Laat ik dat aantoonen door kritiek over hunne kritiek. Daar ik het geheele boek niet kan behandelen, neem ik het eerste hoofdstuk. *Ex ungue leonem*.

Het eerste hoofdstuk handelt over den 1sten brief van Paulus aan de Thessalonicensen. De schriftelijke overlevering van dezen brief geeft tot twijfel aan de echtheid niet de minste aanleiding, getuigenissen der kerkvaders of van anderen evenmin, wel geven zij getuigenis vóór de echtheid. De kritiek van de schrijvers berust dan ook geheel op innerlijke gronden, op zichzelf reeds een zwak fundament.

In de eerste plaats trachten zij aan te toonen, dat hoofdstuk II, vs. 2—12 later ingevoegd, dus eene interpolatie is. Zij redeneeren daartoe aldus: „Hoofdstuk II: 11 uidt: *αὐτοὶ γὰρ οἶδατε, ἀδελφοί, τὴν εἰσοδὸν ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οἱ κερὴ γέγονεν*, dan volgt vs. 2 *ἀλλὰ* ... want gij weet zelve, broeders, onzen ingang tot u, dat die niet ijdel is geweest, maar ... Derhalve verwachten wij, dat er na *ἀλλὰ*, maar iets zal volgen in dezen zin: maar] blijkbaar is uit den toestand der gemeente.” Het voegwoord *maar* duidt eene tegenstelling aan en de schrijver schijnt van de gemeente zelf iets te willen zeggen. Dat geschiedt echter niet, maar de apostel verhaalt in vs. 2—12 van zichzelf. Eerst vs. 13^b (*παράλαβόντες* enz., als gij het woord der prediking Gods van ons ontvangen hebt), sluit dan aan aan het 1ste vers. Zoo nu schrijft geen mensch van gezonde zinnen („quis sanus ita scribat”).

Ronduit gesproken, ik weet niet wat ik van zulk eene redeneering zeggen moet. Van interpretatie is geene sprake, waarschijnlijk achten de schrijvers het beneden zich om ook maar te onderzoeken of er werkelijk staat, wat zij er lezen. Zij verwachtten na maar (oppositionem indicat conjunctio 1), lezer, wist gij dat wel?) wat zij er verwachten en staat dat er niet, dan is het onzin wat er staat.

Mij dunkt het ligt voor de hand, dat iemand van gezonde zinnen zichzelven vragen zal, wanneer hij leest: „onze ingang tot U is niet ijdel geweest, maar wij hebben U het evangelie gebracht in veel strijds uit gehoorzaamheid aan God, in oprechtheid en liefde”, dat hij dan, zeg ik, bij zichzelven vragen zal, wat bedoelt de schrijver met dat woord *ijdel* κενή? En gaat hij dan na, dat het beteekenen kan: ledig, zonder vrucht, vergeefs, nietig, zonder wezen en kracht, zonder grond, dan zal hij om de juiste beteekenis te zoeken van voren af beginnen te lezen, en vindt dan I : 5 *ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ἡμᾶς ἐν λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει* enz., want ons Evangelie enz. Hij zal dan opmerken 1°. dat daar sprake is van eene evangelieverkondiging, die niet maar in woorden bestaat, maar (van de zijde des predikers) geschiedt in „kracht en in den Heiligen Geest en in vele verzekerdheid”; — 2°. dat er gezegd wordt dat de Thessalonicensen weten dat de apostelen zoodanigen geweest zijn onder hen om hunnentwil (*ἐν ἡμῖν* (of *ἐμῖν*) *δι’ ἡμᾶς*); — 3°. dat dan de schrijver van vs 6—10, aansluitende aan het tweede deel van vs. 5, namelijk aan de woorden „onder U om uwentwil”, eerst spreekt over de vrucht der prediking onder de Thessal.; 4°. dat hij dan in hoofdst. II : 1—13 terugkomt (chiastisch) op het onderwerp der prediking in aansluiting aan het 1ste deel van I : 5; 5°. dat de apostel daarna in II : 13 en 14 recapituleerende nog even terug komt op het resultaat der prediking en zoo den overgang vindt tot het volgende.

Heeft hij zoo het verband ingezien, dan is het hem duidelijk, dat de woorden van II : 1 „want gij weet zelven, broeders, onzen ingang

1) Meer dan eens kwam onder het lezen de gedachte bij mij op of de schrijvers soms een loopje met de critici hebben willen nemen, op de wijze als onlangs eenige heeren van de „Nieuwe Gids” met de kunstercritici deden.

tot u, dat die niet ijdel is geweest, maar" enz. terugzien op het eerste deel van I : 5 „ons Evangelie is onder U niet alleen in woorden geweest, maar ook in kracht" enz., zoo dat ijdel *κερη* hier niet beteekent vruchteloos, maar zonder kracht en drang, zoo maar, ongeveer 't Latijnsche *temere*. (Vgl. Soph. Aias 287: *ἀμφηκε; λαβών ἐμαίετ' ἔγχος ἐξ ὁδοῦ; ἐρπειν κενά;* *temereque egredi velle videbatur*). De apostel roept dus de gemeente zelve tot getuige op, dat hij maar niet zoo eens tot hen gekomen is om hun wat te vertellen, maar dat hij, hoewel hij in Philippi reeds om die verkondiging smaadheid geleden had, toch gedrongen was om onverschrokken en onder veel strijds ook hun het Evangelie van God te prediken; de volgende vss. geven dan van zelf de nadere verklaring.

Er is dus geen sprake van eenige fout in de overlevering en daarmede alleen reeds vervalt de grond voor het aannemen eener interpolatie. Maar ook wanneer er eene fout was, dan nog zou het aannemen eener interpolatie, zooals de HH. Pierson en Naber voorstellen, het laatste middel ter verklaring zijn. Maar de schrijvers hebben zich nu eenmaal in het hoofd gezet dat de tekst van het N. T. ellendig is (omdat zij dien niet verstaan), dat, zooals Galenus zegt, wiens woord zij tot motto kozen, de groote menigte van exegeten doen als iemand, die aan waterzucht lijdt, maar den dokter verzoekt hem van een nijngel te genezen. En daarom: *aux grands maux les grands remèdes*. Zij aarzelen zelfs niet den patient maar bij levenden lijve in stukken te snijden. Een stuk, dat zij wegsneden, was, zooals we reeds gezien hebben, volkomen gezond. Een tweede stuk, waarin zij het mes zetten is hfdst. IV : 13 tot V : 11. Eerst willen zij aantoonen, dat IV : 13—18 en V : 1—3 alleen (niet de volgende vss.) op de leer der laatste dingen betrekking hebben; IV : 13—18 zullen geëxcerpeerd zijn uit één of meer boeken, waarin dezelfde stof uitvoeriger behandeld werd; deze vss. zijn echter niet maar zoo afgeschreven, maar hebben eerst nog eenige verandering ondergaan; V : 4—11 eindelijk zijn niet eschatologisch, maar moeten verbonden worden met IV : 1—12 en V : 12—22; zij zijn van een epitomator afkomstig. Het hoofdargument is wecr, dat het stuk IV : 13—V : 11 zonder storing van het verband kan worden weggelaten, daar het noch met het voorgaande, noch met het volgende samenhangt, en dus van elders is ingeschoven. 't Begin

reeds van dit stuk is abrupt en kan niet slaan op het voorgaande vers.

Laat ons eerst dit hoofdargument eens toetsen.

Elk geschrift wil verklaard en beoordeeld zijn o. a. ook naar het genus van litteratuur, waar het toe behoort. Daar nu een brief, niet voor de uitgave bestemd, aan één of meer bepaalde personen gericht is en handelt over zaken en omstandigheden, geheel of gedeeltelijk alleen den corresponderenden bekend, spreekt het wel van zelf dat, waar slechts één of twee brieven van de eene zijde en niet de vragen, behoeften, omstandigheden enzv., die van de andere zijde tot het schrijven der brieven aanleiding hebben gegeven, bekend zijn, dat er daar vele punten duister zullen blijven voor ons, terwijl zij voor de geadresseerden volkomen duidelijk waren. Zoo is bijv. in de brieven van Cicero aan Atticus, omdat de brieven van Atticus aan Cicero ons ontbreken, veel voor ons onduidelijk. Dat in dergelijke brieven de stijl niet mag beoordeeld worden naar den maatstaf van werken voor de uitgave bestemd, dat de uitdrukkingen dikwijls alleen den ontvanger geheel duidelijk waren, dat de overgangen van het eene punt tot het andere, zoowel als de volgorde der behandelde punten niet altijd geleidelijk en uit stilistisch oogpunt zuiver is, dat zijn opmerkingen, die uit den aard van den briefstijl onmiddellijk voortvloeien en door de feiten, bijv. de bovengenoemde correspondentie van Cicero gestaafd worden. Onzinnig en belachelijk zou daarom de philoloog-criticus handelen, die van een gedeelte van eenen brief van Cicero aan Atticus aldus redeneerde: dit deel handelt niet over private aangelegenheden, is ook niet vermanend, maar wijsgeerig van aard. Het hangt met het voorgaande niet samen en het volgende vloeit er niet uit voort. Daaruit maak ik op, dat het een fragment is niet door den briefschrijver geschreven, maar van elders ingelascht door een interpolator. 1)

Onderstel ook, dat de bezwaren, die hij opsomde, werkelijk aanwezig waren, dan nog zeg ik, zou zulk eene argumentatie, waar het een brief geldt, onzinnig zijn, als geheel strijdig met den briefstijl.

1) Piers. en N. pag. 4. Reliqua omnia sunt privati argumenti vel parenetici, sed interposita est pericope, in qua tractantur dogmatica, vel certe eschatologica. Nihil hoc miraremur, si adhortationes illae ex iis quae proxime praecedunt, derivarentur vel certe quodammodo confirmarentur. Sed secus est.... Hinc efficimus fragmentum eschatologicum aliunde insertum esse."

Neem, om uit vele slechts één te nemen, bijv. den 3^{den} brief van het VII^{de} boek der brieven aan Atticus. Daar handelt Cicero in de eerste plaats over de zaken van het gemeenebest, dan over zijne private zaken, dan over eene grammatische quaestie, verder over Caesar, eindelijk over zijn schoonzoon. Het eene deel heeft met het andere letterlijk niets uit te staan. En de overgangen tusschen deze deelen? Eene algemeenē aankondiging van den inhoud gaat niet vooraf; van punt 1 tot punt 2 is de overgang: „nunc venio ad privata”; van punt 2 tot punt 3: „venio ad Piracea”; punt 4 begint met een „ille”, welks antecedent ontbreekt, maar door den geadresseerde gemakkelijk begrepen werd; van punt 4 tot punt 5 is de overgang: „Quid superest? etiam: gener est suavis mihi”. — Van verband schijnt dus geen sprake te zijn. En toch is er verband, omdat de brief slaat op zaken en omstandigheden in een brief van Atticus, dien wij niet bezitten, vermeld. Pas nu echter de critische methode van Pierson en Naber toe en ge kunt den brief of stukken er van zeer gemakkelijk voor onecht verklaren.

Maar ook, waar het geen brief gold, zou zulk eene argumentatie nog onwetenschappelijk zijn, want 1°. zou moeten worden bewezen, dat de schrijver zoo niet had kunnen schrijven, en 2°. zou moeten worden aangetoond naar aanleiding waarvan en met welke bedoeling de interpolator dit stuk daar had geïnterpoleerd.

Op gevaar af van te veel te willen bewijzen ga ik nu nog aantoonen, dat zelfs de stelling dat hier geen verband bestaat, onhoudbaar is.

Nadat Paulus de gemeente te Thessalonica gesticht had, was hij wegens een tumult, door de ongeloovige Joden verwekt, genoodzaakt te vluchten. (Hand. XVII). Kort daarna had hij willen terugkeeren, maar was daarin verhinderd (I Thes. II : 17 en 18) en had daarom Timotheus tot hen gezonden om hen te versterken en te vermanen, (III : 2). Deze, teruggekeerd, had eene goede boodschap gebracht van hun geloof en liefde. Nochtans verlangde de Apostel dag aan dag zeer om de gemeente, die hij met een vaderlijke liefde beminde terug te zien en te volmaken hetgeen aan hun geloof ontbrak, (III : 3—10). Hij bidt ondertusschen dat de Heere zelf hen overvloedig make in de liefde jegens elkander en onberispelijk in heiligmaking in (tegen) de toekomst van onzen Heere Jezus Christus met al zijne heiligen (III : 12 en 13).

In hoofdstuk IV : 1—12 geeft hij dan vermaningen, betrekking hebbende op hunne heiligmaking, om vervolgens, van vs. 13 af, te spreken over de toekomst van den Heere Jezus Christus en wel in de eerste plaats over een bepaald punt, namelijk hoe het gaan zal met degenen, die reeds gestorven zullen zijn, wanneer Christus wederkomen zal.

Dit verband is wel niet schematisch aangewezen, maar is toch te duidelijk om voorbij gezien te worden. Ik meen, dat de Apostel toen hij de laatste woorden van III 13 „in de toekomst van onzen Heere Jezus Christus met al zijne heiligen” schreef, reeds dacht aan hetgeen hij IV 13 en vlgg. zou schrijven. Het verband van IV 1—12 en 13 en vlgg. verzen met het laatste vers van hoofdstuk III wordt grammatisch aangeduid door οὖν dan IV, 1: *Λοιπὸν οὖν* voorts dan. (Er is geen reden om tegen het gezag der meeste en beste handschriften οὖν weg te laten). De overgang van IV: 1—12 tot 13 en vlgg. door de woorden οὐ θέλω (*θέλωμεν*) δὲ ὑμεῖς ἀγροεῖν, „doch, broeders, ik wil niet, dat gij onwetend zijt” is volstrekt niet zoo abrupt als P. en N. meenen en komt, zooals iedere concordantia leert, bij Paulus herhaaldelijk voor: Rom. I : 13; I Cor. X, 1 οὐ θέλω γὰρ ὑμεῖς ἀγροεῖν, XI : 3 θέλω δὲ ὑμεῖς εἰδέναι; XII : 1 οὐ θέλω ὑμεῖς ἀγροεῖν.

Wat overigens de aanleiding was voor hetgeen in IV, 13 enz. gezegd wordt, weten we niet van elders, maar mag en moet uit dezen brief zelf worden opgemaakt. Timotheus zal Paulus hebben medegedeeld, dat in de gemeente eene voorstelling de gemoederen verontrustte alsof het eeuwige leven alleen hun te beurt zou vallen, die Christus bij zijne wederkomst nog levend op aarde zou vinden. En al ware het nu ook, dat er in dit gedeelte iets geleerd werd, dat nergens elders in 't N. T. voorkomt, dan kan dat toch waarlijk geen grond opleveren voor het vermoeden van P. en N., dat deze plaats uit een werk, dat breedvoeriger de zaak behandelde, zou zijn geïnterpoleerd 1).

1) Pag. 6 merken P. en N. op; „deze leer kan maar niet zoo in 't voorbijgaan, in 't kort zijn medegedeeld, toen zij voor 't eerst werd geleerd. Men denke zich, dat er onder de lezers waren grijsaards, zieken, zwangere vrouwen. Hoe, meent gij, zal het dezen te moede geweest zijn, toen zij voor 't eerst die woorden hoorden:” „daarna zullen wij

In V vs. 2—9 is geen samenhang volgens de schrijvers der Verisimilia. Zij betoogen deze stelling aldus: in vs. 2 wordt de dag des Heeren, in vs. 4 wordt de mensch bij een dief vergeleken; — in vs. 2 is de dag, de dag van het toekomstig oordeel, in vs. 4 beteekent dag hetzelfde als licht; dus, zoo besluiten zij (pag. 7), zijn vs. 2 en 3 en vs. 4—9 twee verschillende plaatsen, die slechts aan elkander gelijmd zijn, omdat in beide toevallig van dag en dief gesproken werd.

Eene fraaie redeneering! De eerste praemisse hangt af van de lezing *ἡλέπτα*; dieven, in vs. 4, die P. en N. met Lachm. op gezag van den codex Alexandrinus, den Vaticanus en de Coptische vertaling aannemen. Een bewijs, dat deze lezing de ware is, ware hier zeker niet overtollig geweest, daar op haar het geheele betoog gebouwd wordt; lieten P. en N. eenvoudig deze lezing varen, dan waren ze van de geheele tegenstrijdigheid af en verviel de eerste praemisse. Wat heeft hen dus genoopt deze lezing voor de ware te houden? Zij zeggen het niet; 't klinkt eenvoudig apodictisch: *ἡλέπτα*; moet men lezen met den Vaticanus." De autoriteit van den Vaticanus op zichzelf kan het echter niet zijn, want elders wijken ze van hem af; 't moeten dus innerlijke gronden wezen.

Nu is echter de autoriteit der overlevering stellig voor *ΚΑΕΙΠΤΗΣ* dief, niet voor *ΚΑΕΙΠΤΑΣ* dieven; behalve de genoemde geven alle codd. en vertalingen het eerste; het laatste laat zich als schrijffout gemakkelijk verklaren. De innerlijke gronden zijn ook voor *ΚΑΕΙΠΤΗΣ*. Vs. 2 zegt: „de dag des Heeren komt als een dief in den nacht, dat is als een dief komt over hen, die rustig en onbezorgd slapen, en in de duisternis verkeerren (vgl. Matth. 24: 43, Luc. 12: 39), die daar zeggen: „vrede en zekerheid” (geen gevaar) vs. 3.

Tegenover deze zorgeloozen nu, die als in den nacht, in de duisternis slapen, worden de geloovigen gesteld als wakende, als niet in de duisternis, dat hen die dag als een dief zoude bevangen. De plaats van en de nadruk op *ὑμεῖς* en *ὑμεῖς*, gij-

opgenomen worden in de wolken, den Heere tegemoet, in de lucht.” Die ongepaste korthed zou meer verslagenheid dan troost hebben aangebracht.”

Is dit een ernstige opmerking, dan toont zij eene verbazende onbekendheid met de voorstellingen van Joden en Heidenen; is zij scherts — maar neen, dat mag toch bij deze beschaafde geleerden niet ondersteld worden,

lieden, ulieden, in vs. 4 wijst aan, dat deze woorden in tegenstelling staan met *αυτοῖς*, hun, vs. 3: zij zijn van den nacht en de duisternis, wij (geloovigen) zijn niet van den nacht (vs. 6).

Hen overvalt de dag des Heeren als een dief in den nacht, onverwacht en plotseling, terwijl zij zorgeloos zijn en in de duisternis verkeerden, U, die in de duisternis niet zijt, die waakt, overvalt dus die dag niet als een dief. Zonder twijfel is dus *κλέπτης* dief, niet *κλεπτα*; de juiste lezing.

Wat het tweede betreft, *ἡ ἡμέρα* de dag, in vs. 4, kan niets anders zijn, dan, met terugslag op vs. 2, de dag des Heeren, van de wederkomst van Christus; *ἡ ἡμέρα* de dag, zonder nadere bepaling, wordt hij ook genoemd 1 Cor. III: 13; Hebr. X: 25.

„In vs. 2, zeggen P. en N., wordt tegenover dag niet duisternis gesteld, maar veiligheid (zonder gevaar); daarentegen in vs. 4 zal de dag de duisternis verdrijven.” Dat in vs. 2 wel degelijk tegenover dag duisternis gesteld wordt en hoe daarmede *ἀσφαλεία* samenhangt, m. i., heb ik reeds aangetoond; maar hoe in vs. 4 gelezen kan worden dat de dag de duisternis zal verdrijven, begrijp ik niet: dat is voor mij dikke duisternis.

In vs. 5—8 wordt vervolgens *ἡμέρα* dag in den zin van licht gebruikt. De overgang is zeer natuurlijk, daar ook de dag des oordeels de dag der openbaring is, Luc. 17: 30: *ἢ ἡμέρα ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται*, Rom. 2: 5 *ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ*.

Van de twee praemissen, waarop P. en N. hunne stelling bouwen, blijft dus niets over; het „kinderachtig woordenspel” 1) blijkt zeer gezonde taal te zijn in overeenstemming met de voorstellingen en den gedachtenkring van den schrijver en de lezers; de conclusie vervalt dus tevens, ook al ware zij eene wettige conclusie. Ook hier hebben deze heelmeeesters lichtvaardig hun mes in gezond vleesch gezet, misleid door een valsche diagnose.

Nog een paar voorbeelden wil ik aanhalen van de onbegrijpelijk oppervlakkige wijze, waarop de schrijvers der Verisimilia den 1sten brief aan de Thess. behandelen.

In IV: 13 staat *ἵνα μὴ λυπήσθε καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἳ μὴ ἔχοντες*

1) pag. 20: „puerilis verborum lusus 5, 4—10.”

ἐλπίδα, opdat gij niet bedroefd zijt, gelijk als de anderen, die geene hoop hebben.

„Onder „de anderen.” zeggen nu P. en N., moet men zonder twijfel broeders verstaan, die door denzelfden geloofsband vereenigd zijn. Den heidenen toch was er even weinig aan gelegen te weten, wat met de dooden geschieden zou als met hen, die overgebleven zouden zijn.”

De uitdrukking οἱ λοιποὶ de anderen vindt men in denzelfden zin ook V vs. 6 en Ephes. 2 : 3. De geloovigen, de gemeente, zijn de uitverkorenen, I Thess. I vs. 4 : εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ, τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν, wetende, geliefde broeders, uwe verkiezing” zoo staat duidelijk in 't begin van den brief, en op gelijke wijze in den anderen brief, in welken de uitdrukking οἱ λοιποὶ de anderen, gevonden wordt, Ephes. I vs. 4 : καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου „gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem vóór de grondlegging der wereld.” Tegenover de uitverkorenen nu staan de anderen. En dat inderdaad deze anderen geene hoop hadden wat hunne dooden aanging, dat de massa der heidenen in Paulus' tijd meer nog dan vroeger hopeloos in het graf staarden, ik meen dat dit onder allen, die de eerste eeuwen vóór en na Christus geboorte kennen, vast staat. Vergel. Leop. Schmidt, die Ethik der alten Griechen; Victor Duruy, Histoire des Romains V, 764 en vlgg. Wat wij weten van de ideeën, die onder 't volk heerschten in de dagen van Paulus spreekt lijnrecht de woorden van P. en N. tegen: Gentilium enim non magis intererat scire, quid de mortuis futurum esset quam de iis qui superstites erant futuri (pag. 5).

Pag. 8 lezen wij: „In hoofdst. IV, 1—8 zijn de lezers kinderen, die men moet leeren, „hoe men moet wandelen en Gode behagen””. Zelfs dat wisten zij van te voren niet, dat zij zich moesten onthouden van de hoererij. Dezelfden zijn in vs. 9 van God geleerd.” 1) Dit is een van de plaatsen, die de schrijvers als voorbeelden aanhalen van eene tegenstrijdigheid. uit welke volgt, dat één schrijver deze plaatsen niet kan hebben geschreven. Eene andere tegenstrijdigheid is bijv. deze, dat in V 12 gezegd wordt: „wij bidden u broeders, erkent

1) De schrijvers vergeten er de volgende woorden bij te voegen: εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους „elkander lief te hebben.

degenen die... u vermanen", terwijl in vs. 14 staat: „En wij bidden u, broeders, vermaant de ongeregelden" enz.

De geloovigen worden en zijn door den Heiligen Geest geleerd, elkander lief te hebben; diezelfde geloovigen ontvangen van den apostel de vermaning om meer overvloedig te worden in een goeden wandel, zooals hij hen dien bij de prediking geleerd had (IV: 1); hij herinnert hun daarom nog eens (zie vs. 2), dat zij zich te onthouden hebben van de meest verbreide en algemeene, meest lichaam en ziel verwoestende zonde der heidenen, die der ontucht en hoererij 1). Daarin vinden de professoren P. en N. tegenstrijdigheid; tegenstrijdig is het volgens hen ook, wanneer iemand aangespoord wordt om zijnen leeraar, die hem vermaant, te eeren en tevens aangespoord om ook zelf zijne broeders te vermanen! 't Is mij een raadsel. Was er nog alleen van diep geestelijke dingen sprake, ik zou 't begrijpen, want „de natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen, die des Geestes Gods zijn; want zij zijn hem dwaasheid" (1 Cor. 2 : 14). Maar hier is alleen geen onwil en wat gezond verstand noodig om te begrijpen wat er gezegd wordt en het volkomen natuurlijk te vinden.

Difficile est saturam non scribere.

Pag. 9 vragen de schr. naar aanleiding van IV: 4 *ἐκαστον ὑμῶν τὸ ἐαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι* — *ἡ σκεῦος* intellegi nequit — quid enim foret *κτᾶσθαι* — uxorem"? Het antwoord geeft Xenoph. Conviv. Cap. 2 : 10, waar Socrates zegt: *ὁρῶ τοὺς ἱππιζοὺς βουλομένους γενέσθαι — — — τοὺς θυμοειδεῖς ἱπποὺς κτωμένους* — — — *καὶ γὰρ δὴ βουλόμενος ἀνθρώποις χρῆσθαι καὶ ὁμιλεῖν ταύτην* (uxorem) *κέκτημαι*. Soph. fragm. 608 : 2 *οὕτω γυναικὸς οὐδὲν ἂν μεῖζον καὶ ὄν κακῆς ἀνὴρ κτήσειτ' ἂν*. Ruth. 4 : 10 *Ροῦθ τὴν Μωαβίτιν τὴν γυναῖκα Μααλὼν κέκτημαι ἐμαντῶ εἰς γυναῖκα*.

Doch wilde ik alles wat onjuist is en van eene verbazende oppervlakkigheid getuigt in de Verisimilia op deze wijze behandelen, dan zou ik een boek moeten schrijven driemaal zoo groot als dat van de HH. P. en N. Alleen op dit eerste hoofdstuk zou ik nog tal van opmerkingen te maken hebben en dat alleen uit philologisch oogpunt.

1) Vergelijk daarover bijv. Geschichte der Lustseuche in Alterthume van Dr. Julius Rosenbaum 3de Aufl. Halle 1882.

En waar de schrijvers het dogmatisch terrein betreden, daar wordt het waarlijk nog niet beter. Waartoe echter zou het noodig zijn deze zoogenaamde kritiek op den voet te volgen? Alles wat ik in deze bladzijden als onjuist, oppervlakkig, onwetenschappelijk meen te hebben aangetoond, raakt alleen dat deel, waarvan P. en N. verzekeren, „altera pars certa nobis visa est;” wat men dus van de eigenlijke verisimilia verwachten kan, beoordeelde de lezer zelf. Eene hypothese moet vaststaande feiten verklaren, zal zij eenige waarde hebben; de verisimilia zijn gebouwd op onzinnigheden als ik in 't kort ter sprake heb gebracht. De hypothese over het ontstaan van den 1sten brief aan de Thess., die ik als voorbeeld van mythenvorming in de 19de eeuw in mijne oratie vermeld heb, zal nu den lezer wel niet meer verbazen.

Ware er eene prijsvraag uitgeschreven om het gevaarlijke van de hoogere kritiek op zoogenaamde innerlijke gronden aan te toonen, dan waren zeker de verisimilia als antwoord met goud bekroond.

Eene betere apologie voor de betrouwbaarheid der schriftelijke overlevering van het Nieuwe Testament kon niet geschreven worden.

laar wordt
g zijn deze
ik in deze
te hebben
erzekeren,
eigenlijke
hypothese
ebben ; de
ter sprake
1sten brief
n de 19de
niet meer

re van de
e toonen,
roond.
hriftelijke
n worden.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00362 9429

